

Myntverk på Gotland under tidig medeltid 1140-1288

Uppsats påbyggnadskurs i arkeologi
Stockholms universitet ht-2003
Författare: Niklas Olsson Strömstedt
Handledare: Nanouschka Myrberg

Innehållsförteckning

1.	Inledning.....	1
1.1	Frågeställningar och syfte.....	1
1.2	Metod.....	1
1.3	Definitioner.....	2
1.4	Avgränsning.....	2
2.	Gotland under sen vikingatid tidig medeltid.....	3
2.1	Stora satsningar.....	3
2.2	Det gotländska samhällets organisation.....	4
3.	Myntning under medeltiden.....	4
3.1	Mynttillverkning kort introduktion.....	5
3.2	Medeltida myntorter.....	6
3.2.1	Sigtuna.....	6
3.2.2	Lödöse.....	8
3.2.3	Örebro.....	9
3.2.4	Trondheim.....	9
4.	Den svenska tidigmedeltida myntningen.....	10
5.	Myntning på Gotland.....	11
5.1	Den gotländska myntningens uppkomst.....	12
5.2	Spridningsbilden.....	12
5.3	Mynten.....	13
5.3.1	LLXX.....	13
5.3.2	LLXXII.....	14
5.4	Duss.....	15
5.5	Bro socken.....	17
5.5.1	Bro som setting och ting.....	17
5.5.2	Bro kyrka.....	18
5.5.3	Fornminnen kring kyrkan.....	19
5.5.4	Hur trolig är uppgiften om myntning i Bro.....	19
5.6	Hallegårda i Halla som myntort?.....	19
5.7	Mynthuset i Visby ringmur.....	20
5.7.1	Mynthusets konstruktion.....	21
5.7.2	Likheter med andra tidigmedeltida hus.....	22
5.7.3	Namnet mynthuset.....	23
5.8	Det tidigmedeltida Visby	23
6.	Diskussion/ slutsatser.....	25
6.1	Hur var mynthusen utformade och hur ser det arkeologisk materialet ut?...25	
6.2	Sammanvägning av skriftligt och arkeologiskt material.....	26
6.3	Slutsats: kan dessa platser varit platser för myntning?.....	27
7.	Sammanfattning	27
	Referenser	
	Bilagor	

Abstract

Coinmaking on the island of Gotland, Sweden started around the year 1140. This essay discusses where the first mints were situated on the island during the early medieval period. I have studied two places which, according to tradition are places for minting. These places are the farm Duss in Bro Parish and the so called "Mynthuset", a tower in the northern part of the wall surrounding the medieval city of Visby. Through studies of archaeological material and historical documents I have tried to find out if these places could have been places for minting, and if so what type of archaeological material could we expect to find? In order to better understand where the mints would have been located, I have studied the medieval Gotlandic society.

Omslagsbild: Interiör från Burgundiskt myntverk under tidigt 1500-tal (Efter Malmer m fl 1991).

1. Inledning

År 1967 plöjde en bonde på gården Burge i Lummelunda socken på Gotland upp den hittills största silverdepå som hittats i Sverige. Skatten låg i ett bronskärl och innehöll flera tusen mynt, armringar och silverbarrar och vägde totalt över 10 kilo. I dag överträffas denna skatt viktmissigt endast av Spillingsskatten (Othem sn) som väger runt 70 kg och härrör från 800-talet (Burenhult 1999:414). Det som gör skatten i Burge särskilt intressant är inte bara dess storlek utan att den också innehöll det hittills äldsta kända exemplaret av ett mynt präglat i Sverige efter det att Olof Skötkonung och Anund Jakobs myntningsförsök i Sigtuna avbrutits ca 1030 (Jonsson 1995:43). Skatten från Burge daterades till ca 1140 och en allmänt utbredd uppfattning är att ett av mynten som anses tillhöra depån är präglat på Gotland (Östergren 1989:238).

Vem var det då som tog initiativ till denna första medeltida myntning och var skedde den? I Sigtuna har man hittat platsen för myntning och har dessutom hittat en blybit där myntmästaren testat den nygjorda stampen innan den härdades och tillverkning av mynt inleddes (Malmer 1991:21f). Liknande fynd har även gjorts bland annat i Örebro, Lödöse och Trondheim. På Gotland har man däremot aldrig hittat några myntstamper eller något annat arkeologiskt material som styrker om och i så fall var myntningen kan ha skett. Detta har lett till en debatt om huruvida man överhuvud taget slagit dessa mynt på Gotland och ett par platser i östra Götaland har lanserats som tänkbara myntorter. Dessa förslag baserar sig till stor del på att man gjort många fynd av mynten även i dessa landskap. Dock har man inte heller på fastlandet hittat några spår av myntning av dessa mynt vilket gör det svårt att definitivt bevisa den ena eller den andra teorin om var myntningen skedde.

Två av de platser som angivits som platser för myntning på Gotland är gården Duss i Bro socken samt det så kallade Mynthuset, en stenbyggnad inbyggd i Visby ringmur alldeles nära Norderport.

1.1 Frågeställning och syfte

Det är dessa två platser som är föremål för denna uppsats och jag hoppas med mitt arbete kunna öka kunskapen om de båda platsernas relation till den tidiga gotländska myntningen.

Uppsatsens övergripande syfte är att genom studier av litteratur och arkeologiskt material analysera om mynthuset i Visby ringmur samt Gamla myntet vid gården Duss i Bro socken kan ha varit platser för myntning. Jag vill också veta vem eller vilka som haft intresse av att myntning startas på Gotland.

Utifrån ovanstående har jag formulerat följande frågeställningar: Hur ser en plats för myntning ut? Vilket arkeologiskt material kan vi förväntas oss att finna på en sådan plats? Vilket arkeologiskt material har man påträffat på dessa två platser som pekar på att det skulle legat ett mynthus på platsen? Varför skulle man vilja anlägga mynthus just på dessa platser?

1.2 Metod

Den arkeologiska informationen kring de båda förmodade myntningsplatserna är begränsad men kommer att kompletteras med litteraturstudier. Med hjälp av tidigare forskning kommer jag sätta mynthusen i Visby och Bro i en historisk kontext. En genomgång av var på Gotland man har gjort fynd av de mynttyper som förknippas med gotländsk myntning under åren 1140-1288 kommer att visa hur användandet av mynt på Gotland ändrats under den studerade perioden. En genomgång av rester från de gotländska mynthusen som kan spåras i dag kommer att sättas i relation till typiska rester från myntning som påträffats vid utgrävningar av ett antal kända myntverkstäder i Sverige och Norge. För att ge uppfattning om de materiella förutsättningarna för myntning kommer jag också att kort redogöra för myntningsprocessen under medeltid.

1.3 Definitioner

Jag har studerat mynt som anses vara präglade på Gotland under tidig medeltid från ca år 1140 till år 1288. Denna definition görs med utgångspunkt från det sk Burgemyntet vilket genom den skatt som det hittats i daterats till ca år 1140 (Jonsson 1991:50). I detta arbete kommer jag att utgå ifrån den katalogisering av mynten som gjorts av Lars O Lagerqvist (Lagerqvist 1970). Lagerqvist har delat upp de undersökta mynten i olika grupper som benämns LL XX (vilka präglades fram till ca 1220), LL XXI (1220-1230) samt LL XXII (ca 1220-1288). En närmare genomgång av det numismatiska materialet sker i kapitel 5.

En vanligt angiven tid för vikingatidens upphörande och medeltidens början är tiden kring 1050-1060 vilket bland annat är tiden för ett antal kungätters utdöende samt uppkomsten av skriftliga källor i Norden. Ett annat angivet datum för vikingatidens slut och medeltidens början är år 1066 vilket är året för Harald Hårdrådes misslyckade vikingatåg mot England (Orrling m fl 1995:286). Detta arbete kommer dock att utgå från en annan datering. Jag kommer att utgå ifrån att vikingatiden på Gotland upphör ca 1140. Bakgrunden till denna datering är att det sker många samhällsomvälvande saker under första halvan av 1100-talet vilka förändrar det gamla gotländska vikingasamhället. Som exempel kan nämnas att flera hamnar runt om öns kuster försvinner vid denna tid samtidigt som Visby växer fram som öns främsta centralort (se Dan Carlsson 1999 och Per Lundström 1981), tillverkningen av traditionella gotländska smycken som djurhuvigformiga spännen upphör (Anders Carlsson 1983:72ff), traditionen att tillverka bildstenar som inleds på 400 e-Kr upphör i början av 1100-talet (se Burenhult 1999:323f). Parallellt med detta börjar man att tillverka mynt på ön och därmed inleds en ny fas i moneteriseringen av det gotländska samhället.

Jag kommer i denna uppsats använda mig av begreppet "ensamfunna mynt" när jag diskuterar så kallade lösfynd. Hopade fynd benämns i denna uppsats som "i serie ensamfunna mynt" och depositioner benämns "depåer". Orsaken till dessa definitioner är att man i numismatisk forskning i allt större grad använder sig av dessa definitioner vilka anses på ett bättre sätt beskriva den kontext som mynten hittas i.

1.4 Avgränsning

Jag kommer i detta arbete att endast studera de LL XX-LL XXII mynt som påträffats på Gotland. Det finns inom ramen för detta arbete inte tid att göra någon studie av de fynd som påträffats på fastlandet. De platser jag studerar är Mynthuset i Visby och Det gamla myntet i Duss.

2. Gotland under sen vikingatid - tidig medeltid

Under 1100-talet verkar det ha funnits ett behov av att göra stora satsningar i samhället, kanske som ett svar på konkurrens utifrån eller som skydd mot hot. Inte alla projekt slutade framgångsrikt och två tydliga sådana exempel är Bulverket i Tingstäde träsk och Västergarnsvallen.

2.1 Stora satsningar

Bulverket i Tingstäde är en stor träkonstruktion uppförd mitt i Tingstäde träsk på norra Gotland. Intressant är att träsket med bulverket ligger längs den väg som leder från Norderport där Mynthuset ligger, via Bro socken och därefter vidare norrut (Rönaby 1995:102). Bulverkets uppförande har krävt stora resurser. Som exempel kan nämnas att ca 25 000 träd beräknas ha gått åt samt cirka 38 000 dagsverken, en insats som bör ha involverat stora delar av norra Gotland (Rönaby 1995:120). Konstruktionen är formad som en fyrkant med öppet vatten i mitten. Bulverket bestod av 30-40 m breda längor vilka var 175 meter långa och vilade på stockkistor allt omgärdat av en kraftig pålspärr. Konstruktionens totala yta motsvarade ca 100 gårdar enligt de byggnadsmönster som kan ses i tidigmedeltida städer (Rönaby 1995:120).

Bulverkets byggande har daterats till 1120-talet (Rönaby 1995:82) och bedöms ha haft en livslängd på ca 50 år innan röta och sjunkning gjort att det börjat falla samman (Rönaby 1995:74). Syftet med att bygga denna konstruktion är än i dag osäkert. Det arkeologiska materialet har inte visat på någon omfattande aktivitet, tvärtom är just avsaknaden av aktivitet slående med tanke på den stora arbetsinsats som krävts för att uppföra den. Det verkar alltså som att man på norra Gotland under första halvan av 1100-talet dragit igång ett stort projekt som redan efter ett par år avbrutits eller ändrat inriktning. Bulverket torde ha varit en viktig del av detta projekt men det förlorade snabbt sin betydelse och lämnades att falla samman och sjunka ner i glömska och kalkbleke i Tingstäde träsk.

I Västergarn på Gotlands västkust ca 3 mil söder om Visby finns resterna av ett annat jätteprojekt. Någon gång under 11-1200-talet byggdes en kraftig vall i Västergarn som avskärmade ett område vid vattnet från den omkringliggande omgivningen. Innanför och i direkt anslutning till den forna vallen står i dag Västergarns sockenkyrka vilken utgörs av högkoret till en gotisk kyrka som var tänkt att bli mycket stor. Bredvid denna finns resterna efter en stor romansk kyrka samt en rund kastalbyggnad. Vid utgrävningar innanför vallen har man hittat relativt få fynd med tanke på det arbete man lagt ner på kyrkorna och den stora vallen. Kanske förlorade platsen sin betydelse i och med inbördeskriget 1288 då den gotländska allmogen besegrades av Visbys borgare (Lundström 1981:25-32).

Kanske var den gotländska myntningen som startade vid denna tid ett av dessa storstilade projekt men som till skillnad från bulverket och Västergarnsvallen var mer framgångsrikt. Men myntningen kan också ha representerat det nya samhälle som man ville skydda sig mot genom att bygga bulverk och stora hamnanläggningar. Vilket som gäller är svårt att säga men det förefaller som att inledandet av en inhemsk myntning kan vara kopplat till de samhällsprocesser som ledde till byggandet av bulverket och Västergarnsvallen.

2.2 Det gotländska samhällets organisation

Gotland var under denna period indelat i 20 lokala ting 6 settingar och 3 tredingar. Det högsta beslutande organet på ön var Gutnaltetinget som ska ha varit beläget i Roma (Öhrman 1994:72). Gutnaltetinget utgjordes av domarna i de 20 tingen samt prostarna i varje treding. Som redskap för att skipa rätt hade gutarna en egen lag kallad Gutalagen (Måhl 2002:34). Tingsdomarna var folkvalda och utgjordes troligen uteslutande av medlemmar från det ledande skiktet på ön dvs. de självägande bönderna (Östergren 1990:55).

Det är svårt att säga hur många som var självägande bönder på Gotland under denna tid men en beräkning som utgår ifrån att det under yngre vikingatid (kring år 1000) fanns ca 1500 gårdar med flerhushåll kommer fram till en siffra på 14 400 personer (Östergren 1989:233). Anders Carlsson kommer fram till samma befolkningsmängd under vikingatiden men utgår endast från att det fanns 1200 gårdar med flerhushållsenheter (Carlsson 1983:37). Utan att gå i diskussionen om hur många gårdar som fanns på Gotland kan man ändå anta att befolkningsmängden bör ha varit ungefär densamma under tidig medeltid.

Det gotländska samhället dominerades alltså av en ganska stor grupp av förmodat jämbördiga självägande bönder. Men med största sannolikhet var detta ett samhälle präglad av sociala skillnader (Östergren 1990:55). Det fanns i detta egalitära bondesamhälle de som hade en starkare röst än andra och därmed torde dessa personer också ha åtnjutit en starkare maktposition övriga i samhället. Det som förefaller ha varit annorlunda på Gotland verkar vara avsaknaden av en härskarelit med speciella funktioner liknande frälset på fastlandet. På Gotland förefaller det som att man visserligen kunde vara född i en mer eller mindre fin och välbärgad familj men att vara född i en rik familj innebar inte nödvändigtvis att man ärvde en maktposition. Snarare avgjorde faktorer som egen kraft och duglighet (Östergren 1990:55). Dock bör det ha varit lättare att visa sin duglighet om man kom från en rik och inflytelserik familj.

Synen på Gotland som ett egalitärt samhälle styrt av fria självägande bönder, opåverkat av furstar i andra länder och med ett samhälle utan frälseklasser och hövdingar, har utmanats vid olika tillfällen (se exempelvis Anders Carlsson 1990) vilket bidragit till en mer nyanserad bild av det gotländska samhället under vikingatid och medeltid..

Kap 3. Myntningen under medeltid

För att kunna bedöma huruvida myntning har förekommit på en plats måste man veta vilka tecken på myntning man ska titta efter vid en arkeologisk undersökning. Av detta skäl kommer jag i detta kapitel göra en kort genomgång av hur myntningen gick till under medeltiden samt ge exempel på fyra arkeologiskt undersökta myntverk. Dessa platser är Sigtuna, Lödöse, Örebro samt Nidaros (nuvarande Trondheim).

Orsaken till att jag valt just dessa orter är att det är att de representerar orter med ett tydligt arkeologiskt material och tillsammans illustrerar de på ett bra sätt hur en myntplats under tidig medeltid.

3.1 Mynttillverkning kort introduktion

Metoden för mynttillverkning var under en lång period oförändrad. Visserligen skedde hela tiden en successiv utveckling av tekniken men i princip torde den medeltida myntningen gått till som följer.

Det första man måste göra vid myntningen är att få tag i silver av rätt kvalitet som sedan smältes ner och blandades till en legering med rätt silverhalt (Nordeide 1992:12). Ett problem för de medeltida mynttillverkarna var att få fram tillräckligt med silver. I Sverige fanns inte några egna silvergruvor vilket till största delen löstes genom import av silver (Jonsson 1995:44f). Man måste sedan bestämma utmyntningsgrunden dvs. hur många mynt det skulle gå på exempelvis en mark silver. Vi vet att en gotländsk mark (=220g) utgjordes av 8 öre = 24 örtugar = 288 penningar. Ören och örtugar var dock endast räknemynt under äldre medeltid och de mynt som präglades var penningar (Jonsson 1995:50). Vid bestämning av utmyntningsgrunden och för kontroll av myntvikten torde man ha använt en våg vilket är ett av de fynd man söker efter vid lokalisering av en myntplats. Metallen smältes i deglar, hälldes ut i formar och formades till tenar. Tenarna bearbetades sedan vidare till band av samma tjocklek som det önskade myntet (Malmer m fl 1991:20).

För att skapa myntets runda form kunde man antingen använda en "huggpipa" med vilken man stansade ut ett runt myntämne direkt ur metallbandet. Alternativt kunde man klippa bandet i jämnstora fyrkantiga bitar vilka sedan formades till runda myntämnena med hammare. En tredje variant var att forma metallbiten rund genom att klippa ut det för hand (Malmer m fl 1991:20). På flera av de gotländska mynten kan man se att man format myntämnena genom att hamra fram den önskade formen (se fig 1). Mynten kan antingen ha präglats när de var uppvärmda med s.k. "varmslag", eller kalla med "kallslag". När mynten hettas upp bildas ett tunt oxidlager vilket avlägsnades med syra varefter myntet putsades (Malmer m fl 1991:20).

Fig 1. Gotländskt mynt som vid tillverkning formats runt med hammare. Bilden från KMK:s myntdatabas.

Präglingen av myntet skedde genom att myntämnena lades mellan två stampar (se fig 2). Genom ett slag med en hammare på överstampen präglades understampens och överstampens gravering in i myntämnena. Vid prägling av brakteater var endast den ena stampen graverad och myntämnena lades vid präglingen på en läder- eller blybit vilken i sin tur vilade på den ograferade stampen (Ekre m fl 1994:68). För att hålla understampen på plats vid myntprägling kunde den vara förankrad i ett städ eller ett träblock, därav den spets man kan se på understampens botten och som kördes ner i städet eller blocket (Cooper 1998:33). Tillverkningen av stamparna skedde genom att man använde två sorters järn. Den ena var kolfattigt stångjärn och den andra av järn med mycket kol som gick att härda. Med punsar (se fig 3) graverades stampen av uppkolat järn med den text och bild som skulle vara på myntet varefter man testade stampen på en blybit för att se om resultatet blev tillfredställande. Efter eventuella justeringar härdades sedan stampen och myntningen kunde påbörjas (Malmer m fl 1991:21).

Fig 2. Exempel på över och understamp (Efter Cooper 1998).

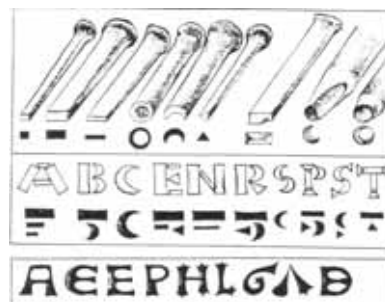

Fig 3. Exempel på punsar och de bokstäver och figurer som kan tillverkas (efter Cooper 1998).

Myntverken var en verksamhet omgärdad med stort säkerhetstänkande. Det var en verksamhet där risken för stölder torde ha varit överhängande. Straffen för en myntverksarbetare som blivit påkommen med att begå ett brott mot sin arbetsgivare var också mycket hårda (Cooper 1988:21). Myntverksarbetare på många ställen i Europa var under medeltiden tvungen att bära speciella dräkter ofta med myntherrens heraldiska märke. På vissa håll var myntverksarbetare även inlåsta i mynthuset under långa perioder då de arbetade. Myntverken förefaller ofta varit förlagda nära silvergruvor eller i en stad där det var lättare att hålla säkerheten på en tillfredställande nivå (Cooper 1988:21f). Som exempel bör i detta sammanhang nämnas att samtliga av de fyra myntverk jag tar upp nedan var förlagda i en stad och åtminstone tre av dem är klart placerade i närheten av myntherrens kungsgård eller borg. Att man hittat just dessa myntverk kan förstås också spegla vilken sorts platser man valt att gräva ut. Det förekommer teorier om att myntningen till viss del varit en form av ambulerande verksamhet där myntmästaren följt med kungen på dennes resor och att mynt tillverkades på olika platser vid olika tillfällen (Malmer 1978:207).

3.2 Medeltida myntorter

Nedan kommer en redogörelse för några myntorter som i uppsatsen får tjäna som referensobjekt för vilken sorts fynd man kan påträffa vid utgrävningar av en myntningsplats.

3:2.1 Sigtuna

Den första myntningen i Sverige inleddes i Sigtuna av Olof Skötkonung (ca 995-1022). Han valde att mynta i det enade Svearikets första stad, en stad troligen grundad på 970-talet av hans fader Erik Segersäll (Malmer m fl 1991:5). Myntningen i Sigtuna startade ca 995 och verksamheten avbröts ca 1030. Under de sista åren var det Anund Jakob (ca 1022-1050) som till Olof Skötkonung som bedrev myntningen (Lagerquist 1990:173). De första mynten var präglade efter engelsk förebild och troligtvis skedde detta under ledning av engelska myntmästare (Malmer m. fl 1991:14f). Mynten har inskriptioner som skiljer sig åt över tid men vanliga inskriptioner är på åtsidan: "Olaf rex svevorum" dvs "Olof kung över sveariket" eller "Olaf rex an Situn" dvs "Olof kung på Sigtuna" (Malmer m fl 1991:21).

Det som gör Sigtuna intressant för denna uppsats är den utgrävning av myntverkstaden som skedde 1990. Myntverkstaden låg liksom övriga byggnader inom kungsgårdsområdet oregelbundet i förhållande till den övriga bebyggelsen i staden. Byggnaden var ca 5x5 kvm stor, och var troligen knuttimrat med torvtak. Golvet bestod av stampad lera med inslag av grus och lera. I hörnet fanns en eldstad och en tolkning är att byggnaden även fungerade som boningshus. Fynden i huset bestod av bl a av keramikskärvor, sländtrissor och bennålar vilket kan tolkas som att en kvinna kan ha bott i huset. Ett speciellt fynd var en stylus (penna) för anteckningar på en vaxtavla. Vidare hittades spelpjäser, pärlor, kammar vilket ytterligare stärker bilden av att byggnaden fungerat som bostad. Olika sorters hantverk har bedrivits i huset exempelvis guld och brons hantverk samt pärltillverkning. I huset fanns en ugn och en ässja. Vid ässjan påträffades ett stort antal deglar samt ett sönderklippt mynt. Där fann man även det bästa beviset för att man gjort mynt nämligen två blybitar (se fig 4) vilka har använts för att prova stampar innan dessa härdades och myntningen påbörjades (Malmer m fl 1991:8f).

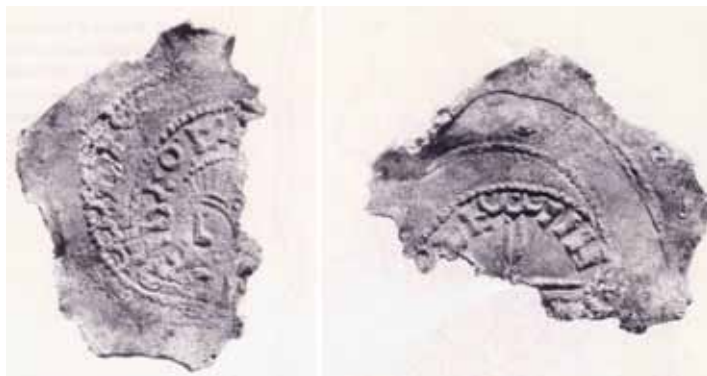

Fig 4. En av de två blybitar som hittades i myntverkstaden i Sigtuna (efter Malmer m fl 1991).

Fig 5. Blybit med stampavtryck från 1100-talet (Efter Lagerquist 1990).

Sigtuna var inte avförd som myntort i och med att Olof Skötkonung och Anund Jakobs myntning upphörde. Vid utgrävningar 1988 påträffades en blybit som använts för att testa myntstamper. Denna blybit var dock från tiden kring 1180 och visade avtrycket från en brakteat dvs ett ensidigtpräglat mynt. Myntet, en sk svealandspenning visade bilden av en kung- troligen Knut Eriksson (kung 1167-1196). Tidigare trodde man att tillverkningen av dessa mynt skett i Uppsala som då hette Östra Aros men efter fyndet av denna blybit har man varit tvungen att revidera sin uppfattning och i dag tror man att en betydande del av myntningen skedde i Sigtuna och att den inte flyttade in till Uppsala förrän på 1200-talet (Jonsson 1995:54). Det som gör detta stampprov extra intressant är att det går att spåra ett silvermynt som faktiskt blevpräglat med den stamp som provades på blybiten (se fig 5) (Lagerquist 1990:44).

3.2.2 Lödöse

Lödöse började på 1050-talet anta en stadsliknande form och växte snart till att bli en viktig stad och handelsplats. Staden förlorade dock sin betydelse under mitten av 1300-talet och efter en kort uppgång på mitten av 1400-talet gick det stadigt utför och 1646 drogs stadsprivilegierna in (Ekre m fl 1994:10). I Lödöse startade myntningen kring 1150 dvs ungefär samtidigt som myntningen på Gotland (Ekre m fl 1994:69). Det första myntverket i Lödöse byggdes i anslutning till den kungsgård som låg nära älven i stadens västra del (Ekre m fl 1994:16). På 1300-talet flyttas myntverket till den norra delen av staden och blev då granne med dominikanernas kloster (Ekre m fl 1994:28). Detta senare mynthus grävdes ut 1964-65 varvid uppmätningar av det sk myntverkskvarteret gjordes (se fig 6) (Ekre m fl 1994:72). Vid utgrävningar av myntverket har man funnit silvertenar och silveravfall samt myntunderlag (Ekre m fl 1994:71).

Den första myntningen som startades i Lödöse kan ha samband med den sk Peterspenningen vilket var en skatt som skulle erläggas till påven. Den förefaller ha införts på 1150-talet och skulle vid slutredovisningen erläggas i mynt (Ekre 1994:69). Dateringen av myntningen till 1150 har gjorts med dendrokronologi av det fyndskikt vari man funnit mycket välbevarade myntningsunderlag i läder (Ekre 1994:67f). Myntningsunderlagen i läder användes vid prägling av brakteater (Ekre 1994:73).

Fig 6. 1300-talets myntverk i Lödöse. Bokstäverna visar: a) myntverkstaden, b) anslutande byggnader, c) härden, d) anslutande byggnad, e) äldre bronsmedja, f) klostergatan, g) mindre gata från klostret, h) klosterkyrkogård. Det skuggade området visar var man funnit blyunderlag för testning av stampar (efter Ekre m fl 1994).

Ett intressant fynd är en matris för brakteater vilken troligen har koppling till falskmynteri, kanske under en instabil politisk situation (Ekre m fl 1994:73).

I Lödöse har man påträffat fynd som tyder på att myntmästaren även varit guldsmed (Ekre 1994:70).

Fig 7. Myntunderlag i bly för L-brakteat med stjärna (ca år 1350). Stjärnan indikerar troligen att det var ett mynt från en begränsad edition med bestämd giltighetstid. Utgången mynt måste lösas in mot ny utgåva mot ett högre belopp än det mynt som gått ut (Efter Ekre m fl 1994:71).

Fig 8. Präglingsunderlag i läder för B-brakteat präglad för Birger Jarl (efter Ekre m fl 1994).

2.2.3 Örebro

Örebro är en speciell myntort där man präglat efter både svealändsk och götaländsk mynträkning (Holmberg 1995:67). Mynntningen förefaller ha startat kring 1250, dvs under kung Valdemar Birgerssons regeringstid (1250-1275) (Holmberg 1995:75). Vid arkeologiska undersökningar har man hittat ett stort antal blybitar med myntstampsprover liknande de man påträffat i Lödöse. Man har genom undersökningarna kunnat belägga tre olika mynttyper som präglats i Örebro. Den första av typerna är en svealandspenning vilken benämns som grupp XI av Lars O Lagerquist. Av denna typ har man i Örebro hittat tolv bitar med blyavtryck från myntstampen (Malmer 1978:206). Den andra benämns X:1 av Lagerquist (Malmer 1978:206) och är en brakteat av svealandstyp som präglades under Magnus Ladulås regeringstid (1275-1290) (Holmberg 1995:76). Av denna typ har man hittat en blybit med stampavtryck i Örebro (Malmer 1978:206). Den sista typen är ett götalandsmynt av Lagerquist benämnt XVII. Av denna mynttyp har man hittat 18 blybitar med 24 avtryck från myntstampar (Malmer 1978:206).

2.2.4 Trondheim

Som ett sista exempel kommer jag att nämna ärkebiskopens mynthus i Nidaros, dvs dagens Trondheim i Norge. Detta myntverk är yngre än de övriga som nämns i denna uppsats och togs troligen i bruk under 1400-talets andra hälft (Nordeide 1992:16). Det material som framkommit vid arkeologiska undersökningar ger dock en så bra bild av planlösningen och inredningen av ett mynthus att jag väljer att beskriva det här trots avståndet i tid från de mynthus jag studerar.

Ärkebiskopen fick år 1458 tillbaka rätten att få prägla egna mynt efter att ha fråntagits denna rätt år 1281. Mynträkten behöll ärkebiskopen sedan till år 1537 då den återigen drogs in (Nordeide 1992:17). Platsen för ärkebiskopens myntning förlades på ärkebiskopsgården i

Nidaros. Det förefaller som att verkstaden brunnit upprepade gånger varpå man byggt en ny ovanpå resterna.

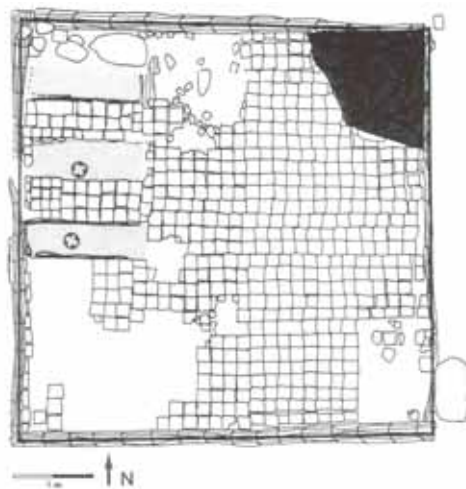

Fig 9. Skiss över myntverkstad 1 i Nidaros. Efter Nordeide 1992.

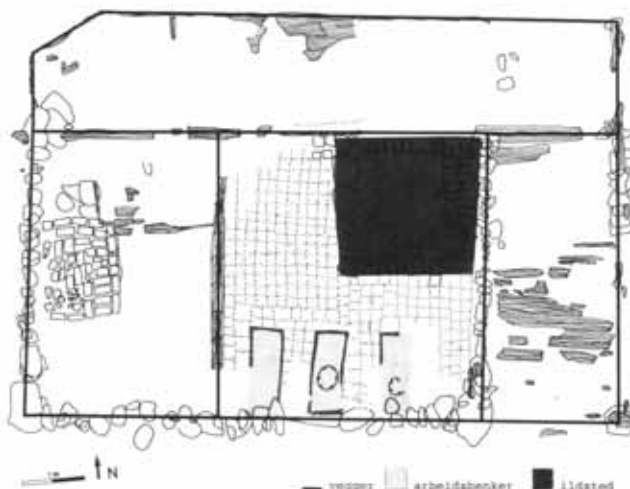

Fig 10. Skiss över myntverkstad 2-3 i Nidaros. Byggs ovanpå resterna av myntverkstad 1. Efter Nordeide 1992.

De olika mynthusen som återuppbyggts har därför numrerats från 1-4 (Nordeide 1992:16). Myntverkstad 1 bestod av ett rum ca 25 kvm stort med ett golv med svart och gult tegel i schackmönster (se fig 9). I rummets ena hörn fanns en stor eldstad och på motsatt sida tre bänkar ca 1,5 m långa, vid varje bänk fanns ett ca 0,5 m stort hål i golvet. Längs den vägg där bänkarna var placerade fanns troligen även fönster vilket gav nödvändigt arbetsljus. I övrigt gjordes inte många fynd av den verksamhet som bedrivits i lokalen men man fann ett viktloд samt en plants dvs ett opräglat mynt (Nordeide 1992:14). Detta mynthus förstördes i en brand.

Den myntverkstad (2) (se fig 10) som sedan byggdes var större totalt sett, men rummet där arbetet bedrevs var något mindre. Det som tillkom var en större eldstad som upptog ungefär en fjärdedel av det 21 kvm stora rummet. Angränsande till detta fanns i öst ett kollager, och i väst ett rum med ett kraftigt tegelfundament, kanske tillhörande en ugn. Norr om byggnaden hade man byggt till vad som närmast liknade en svalgång. Liksom i mynthus 1 hade detta rum varit belagt med tegelgolv. Även detta rum hade tre bänkar med stolphål därunder. Även denna verkstad brann och byggdes upp igen på ungefär samma sätt. Slutligen brann även verkstad nr 3 och ersattes av verkstad nr 4 som var ca 28 kvm stor, med samma spis som tidigare och med ett grönt och gult schackmönstrat golv. Tre till fyra arbetsbänkar fanns samt två i golvet nedsänkta tunnor, troligen för vatten (Nordeide 1994:14ff).

4. Den svenska tidigmedeltida myntningen

Under 1100-talet utgjordes fortfarande en stor del av mynten i Sverige av importerade mynt, främst från tyskt område. Mynten hade inget nominellt värde vid denna tid men eftersom silverhalten på mynten var så hög (ca 90-95%) gick det lätt att bestämma myntets värde genom att väga myntet och utgå ifrån rådande silverpris (Jonsson 1995:44). Men i och med att man under 1100-talet successivt införde en inhemsk myntning sattes det press på den fria cirkulationen av mynt. Från och med tiden kring år 1200 verkar man ha infört ett myntsystem baserat på myntens nominella värde istället för vikt, vilket innebar att man förbjöd handel med icke inhemska mynt och ogiltiga mynt tvångsinlöstes (Jonsson 1995:44f).

Dock verkar det ha varit problem med att kontrollera att detta förbud efterlevdes. Ännu långt in i 1200-talet förekom att man blandade olika typer av mynt och vägde dem i stället för att räkna dem (exempelvis vid Linköpingsbiskopens förvärv av Sko klostets ägor ca 1260) (Holmberg 1995:65).

Under 1100- talets gång stärktes kungamakten. Flera kloster anlades vilket var nödvändigt för att kunna bygga upp en fungerande administration. Sverige får ett eget ärkebiskopssäte i Uppsala år 1164 (samma år som Gotlands första kloster anläggs i Roma) och slapp därmed ligga under den danske ärkebiskopen i Lund (Jonsson 1994:48). Det var kungen som hade myntningsrätten på svenska fastlandet, men Sverige var dock inget starkt sammanhållet rike och snart växte det fram tre olika mynträkningsystem. Det var ett system i Svealand, ett i Västra Götaland samt ett för Gotland och östra Götaland (Jonsson 1995:50f).

Den svealändska myntningen som var baserad till Sigtuna och Uppsalaområdet och hade en mynträkning baserad på en mark (220g)=8 öre =24 örtugar =192 penningar. I västra Götaland var Lödöse enda myntort under äldre medeltid. I västra Götaland utgick mynträckningen från en mark (220g)= 8 öre= 24 örtugar= 384 penningar (Jonsson 1995:51). I östra Götaland vilket omfattar landskapen Östergötland, Småland och Öland, var de gotländska mynten helt dominerande. Den gotländska mynträckningen utgick ifrån en mark (220g)= 8 öre= 24 örtugar= 288 penningar och den enda myntorten i detta området var Gotland (Jonsson 1995:50). Det bör i detta sammanhang nämnas att det har framförts teorier om att myntningen av gotlandsmynnten (LL XX-XXII) kan ha skett någon annanstans än på Gotland. Som förslag har exempelvis Kalmar nämnts (Holmberg 1995:80) (Yrwing 1978:214). Dock förefaller det ändå i dag som att de flesta är överens om att Gotland är den troligaste platsen för denna myntning. Orsaken till den totala dominansen av gotländska mynt kan ha varit att sveakungen på grund av bristande resurser och organisation inte kunde konkurrera med den gotländska myntningen vid denna period (Jonsson 1985:196). Inte förrän vid mitten av 1200-talet verkar kungamakten på allvar börja få kontroll över myntningen i hela det svenska området (Jonsson 1985:205).

På 1200-talet har antalet myntningsplatser i Sverige blivit fler. I sitt testamente från 1285 nämner Magnus Ladulås åtta mynthus i Sverige. Det är fyra platser i Svealand nämligen Örebro, Nyköping, Uppsala och Västerås. I Götaland fanns mynthusen i Skara, Jönköping, Söderköping och Skänninge (Holmberg 1995:76). Konstigt nog nämns inte Lödöse och Gotland. Frågan är för Gotlands del om detta ska tolkas som att Gotland (som formellt var en del av Sverige och tillhörde Linköpings stift) hade en ställning som innebar att svenska kungen inte hade kontroll över myntningen på Gotland och därmed inte såg den som en del i det svenska myntningsystemet. Som exempel på Gotlands särställning i relation till fastlandet kan nämnas att Linköpingsbiskopens rättigheter till vissa böter var begränsade på Gotland och han hade ingen rätt till tiondet på ön. Gotland omfattades inte heller av kungens eriksgata (Östergren 1990:54).

5. Myntning på Gotland

Detta kapitel kommer att inledas med ett avsnitt som behandlar myntningens uppkomst på Gotland och i samband med detta även redogöra närmare för de gotländska mynttyperna. Jag

kommer även att redogöra för hur spridningsbilden ser ut för LL XX och LL XXII mynt på Gotland. Kapitlet avslutas med en presentation av gården Duss och Mynthuset i Visby.

5.1 Den gotländska myntningens uppkomst

En av de orsaker som nämnts till att en gotländsk myntning uppkom är att minskad myntimport och den myntbrist som då följde ledde till att man startar en egen myntning (Jonsson 1985:201ff). Ytterligare en orsak kan ha varit att man även på Gotland insåg fördelarna med att införa ett myntsysteem med nominellt värde, eftersom man därmed kunde tjäna pengar på att låta besökare till ön växla in sina gamla mynt mot gotländska till en sämre växelkurs. Ett sådant system nämns som en av orsakerna till att den svenske kungen inför myntning på 1100 och 1200-talet (Jonsson 1995:56). En annan orsak som kan ha bidragit kan ha varit den ovan nämnda Peterspenningen till Påven (Ekre m fl 1991:69).

Den tidigaste skriftliga källan som nämner en gotländsk myntning är från 1211 då biskop Albert i Riga i ett privilegiebrev fastslår att myntningen i Riga ska följa gotländsk mynträkning (Yrwing 1978:214). Man har antagit att det är det var gotlänningarna själva (via sitt allting "Gutnaltinget") som tog initiativ till den gotländska myntningen (Yrwing 1978:215). Det gotländska samhället verkar ha varit tillräckligt stabilt för att kunna införa en egen myntning och dessutom bibehålla en och samma mynttyp under lång tid. Dessa mynt förefaller också ha fått stor betydelse för området runt Gotland (Jonsson 1995:52). I östra Götaland har man även hittat många depåer och enstaka fynd av gotländska mynt (Jonsson 1985:201ff).

5.2 Spridningsbilden

Majoriteten av de i serie ensamfunna mynten av den första mynttyp som präglades på Gotland de sk LL XX mynten hittas i området kring Roma och längs sträckan vidare mot Visby via Tofta (se fig 11 samt bilaga 1). Alla mynt som har återfunnits inom detta område hittats i kyrkor. Inne i Visby ser det lite annorlunda ut. Endast två fynd har gjorts i Visby är i kyrkor och det är i tvillingruinerna S:t Hans och S:t Per vilket enligt Svahnström (Svahnström 1990:32) troligtvis var platsen för den första kyrkan i Visby. I dessa ruiner har man tillsammans hittat 24 mynt. I Visby har man även hittat den s k. "silverhätteskatten" vilken har fått sitt namn efter fyndplatsen nära tornet Silverhättan (eller Kames som det också kallas). Denna depå påträffades 1876 och bestod av 2 440 LL XX mynt (Golabiewski 1998:66f). Denna depå skiljer sig från de övriga depåerna från denna tid då den påträffats i Visby och dessutom på västra sidan av ön. De flesta andra depåer från denna tid påträffas längs östra kusten där man inte funnit några fynd av LL XX mynt i kyrkor eller som i serie ensamfunna mynt. Eventuell kan även det s k "Burgemyntet" ingå i en depå. Att detta mynt skulle ingå i en depå har dock ifrågasatts (Holm 2003:16). På ön i övrigt har LL XX fynd påträffats i Öja kyrka, som lösfynd i Hall socken samt i den vikingatida hamnen i Fröjel.

Fig 11. Karta spridningsbild LL XX mynt.

Fig 12. Karta spridningsbild LL XXII

Flyttar man sig längre fram i tiden och studerar spridningsbilden av LL XXII mynt, kan man se att serie ensamfunna mynt i serie av denna grupp finns jämnt spridda över hela ön (se fig 12). De flesta i serie ensamfunna mynt påträffas i kyrkor. Dessa kyrkofynd liksom kyrkofynderna av LL XX kan vara tappade kollektmynt eller mynt som avsiktligt deponerats under årens lopp. Vid denna tid görs inga depositioner av silver över huvud taget i den gotländska myllan. Det förefaller alltså som att gamla deponeringsmönster övergivits till förmån för depositioner i kyrkor eller genom gåvor till kyrkan.

5.3 Mynten

5.3.1 LLXX

Burgemyntet är ansett som det tidigaste gotländska mynt som har hittats och det har daterats till 1143 efter den depå som den hittades i. Dock finns som ovan nämnts frågetecken kring om myntet verkligen tillhör denna depå (se Holm 2003). Burgemyntet har vissa särdrag som skiljer det från andra gotländska mynt. Det väger 0.47 gram vilket är mycket mer än andra gotländska mynt som väger kring 0.17 gram.

Myntet är dessutom större än andra liknande mynt. Ett annat gotländskt mynt hittat (i Halland) i en skatt nedlagd efter 1152 väger 0.21 gram och har tillsammans med Burgemyntet utgjort grunden för tolkningen att det i början av den gotländska myntningen skedde en snabb viktnedgång (Jonsson 1985:197). Myntens förebild kan komma från frisiskt område. Ett mynt från detta område som tros tillhöra det så kallade Tomsarvefyndet från Eksta socken på Gotland kan vara ett av de mynt som fått stå som förebild (Jonsson 1985:196). Mynten har på åtsidan ett hjulkors med en pärlring eller en slät ring runtom. Inuti ringen finns korset och runt detta olika punktformade symboler. Frånsidan har från början en bild av en kyrkliknande byggnad med två torn, toppigt tak, rundbågiga fönster och två välvda portar (Golabiewski 1998:68). Denna figur förenklas efter hand vilket kanske inte är så konstigt då mynten präglats under ca 80 år, dock är det övergripande bildmässiga temat detsamma.

Fig 13. Burgemyntet (efter Jonsson 1995).

Fig 14. Exempel på LLXX mynt (efter Jonsson 1995).

5.3.2 LLXXII

En mynttyp kallad LL XXI som uppvisar stora likheter med grupperna XX och XXII präglades under en kort period (ca 1220-30) mellan dessa (Holmberg 1995:79). Då dessa mynt är mycket sällsynta har jag valt att inte behandla dem vidare i denna uppsats.

Mynt av typen LL XXII präglades ca 1230-1288 (Jonsson 1990:50) och har inledningsvis ett hjulkors liknande det på LLXX mynten på åtsidan och ett rutat kors på frånsidan. Åtsidans bild varierar dock ofta och består exempelvis av ett hjulkors med bokstäver i vinklarna inom en punktcirkel eller bokstav inom en trekant (Holmberg 1995). På frånsidan präglas under hela perioden det rutade korset.

Det finns några speciella typer av LLXXII mynten vilka brukar lyftas fram som stöd för att myntning ska ha skett på gården Duss i Bro socken. Dessa mynt har präglats med bokstaven B alternativt P i olika varianter. Myntens åtsida uppvisar bokstavskombinationer som: AOBR, ABR och ARO. Andra mynt visar bokstäverna RRRR eller BBBB och ytterligare andra har ett B eller P inom en triangel.

Fig 15. Exempel på LLXXII mynt av typer som har förknippats med Bro som myntort (efter Hildebrand 1879-1903).

Ett problem i detta sammanhang är att uttyda bokstavskombinationer som RRRR, ENSS, P osv. Enligt en förklaring vad beträffar bokstaven P skulle kunna vara att P står för den latinska ordet pons, dvs bro, och skulle då syfta på socknen Bro (Jensen 2003). Detta måste dock anses vara en ganska långsökt förklaring då inga exempel finns på att namnet Bro ska ha förekommit i en sådan latiniserad form.

5.4 Duss

Gården Duss ligger i Bro socken ca 1 mil norr om Visby, och ca 500 meter norr om Bro kyrka längs den väg som sträcker sig från Norderport i Visby via Bro och Tingstäde och vidare norrut (för översikt av Duss placering i Bro socken se bilaga 2).

Dagens gård är byggd på grunden av ett medeltida hus vars rester fortfarande kan spåras i dagens byggnad. Då Petrus Klingwall som var kyrkokaplan i Visby på 1700-talet var på ett besök på gården Duss gjorde han ett intressant fynd. Han hittade Gotlands stora sigill vilket brukades för att representerade den gotländska allmogen under medeltiden. Då Petrus fann sigillet användes det för att stämpla julkakor och vetebullar som bakades på gården (Wennersten 1997:6). Hugo Yrwing nämner att detta sigill representerade den fria gotländska bonderepubliken och att det även användes av gotlänningar som bodde i Visby. Sigillet är omnämnt på ett dokument från år 1280 och användes troligen tom år 1288. Efter år 1288 skaffade de boende i Visby ett eget sigill (Yrwing 1978:218).

Fig 16. Det stora gotländska sigillet. Den latinska texten lyder i översättning: "Jag betecknar gutarna och kristus kännetecknas av lammet" (efter Yrwing 1978)

Enligt traditionen ska det ha bott en landsdomare på gården i äldre tid (Wennersten 1997:6). Landsdomaren var en viktig person i den gotländska bonderepubliken. Det var under hans ledning som de 20 tingsdomarna och det tre tredingsprostarna sammanträdde vid landstinget "Gutnaltinget" vilket var gutarnas högsta styrande organ och som låg i Roma (Östergren 1990:58).

Varifrån den första uppgiften om ett mynthus kommer är okänd men P.A Säve nämner 1864 att det vid Duss fanns dels en stor trappformig port i sten samt ruinerna en stenbyggnad kallad "Duss mynte" eller "gambla myntet". Byggnaden ska ha stått på gårdet vid Duss gård (Yrwing 1978:214). Den äldsta uppgift om att det legat ett mynthus på gården härrör från slutet av 1600-talet. Samma källa nämner också att det på gården ska ha bott en så mäktig person att prästen inte vågade starta mässa innan han infunnit sig (Exerpt från Nordiska Museets folkminnesarkiv, Bro sn). Kanske var det vår landsdomare.

Vad beträffar vilka mynt som kan ha präglats på gården tänker sig Yrwing att det bör ha varit Thordemans grupp II (Yrwing 1978:214f) dvs de mynt som i denna uppsats benämns LL XX.

Fig 17. Gården Duss i dag. Bilden tagen från öster och visar boningshuset. Foto författaren.

Vad finns det då för arkeologiskt belägg för att det ska ha funnits ett mynthus på gården Duss? Det har gjorts ett antal arkeologiska undersökningar på gården men ingen av dem har gett några resultat som visar på att mynttillverkning ska ha skett på platsen. Vid undersökningarna har man påträffat ett större antal härd/kokgropar- totalt konstaterades 17 gropar vid två olika undersökningar. Groparna var placerad i rad och var mellan 1,8-2 meter stora och mellan 0,2-0,4 meter djupa och var fyllda med kol och sotblandad jord samt skörbränd sten. Undersökningarna visar att groparna är del i ett större antal liknande konstruktioner vilka sprider sig ut i åkern utanför gården och vidare mot nordost. Vidare finns områden med kol, skärvsten och keramik (Wennersten 1997:7f). Tyvärr har groparna inte blivit daterade vilken gör att det blir svårt att uttala sig om vilken relation de kan ha haft till en eventuell myntning .

År 1983 undersökte Magnus Elfwedahl på RAGU en stenansamling som låg i kanten av en åker ca hundra meter norr om boningshuset. Det gick inte att avgöra om stenansamlingen var en del av en anläggning och vid undersökning med metalldetektor genomförd av Majvor Östergren framkom inga fynd av metall (RAÅ 137, Go, Bro socken). I närheten av stenkonstruktionen hittades dock en del av ett spänne från 500-talet (ATA, Go, Bro socken). I samband med ett oljeläckage från en lastbil gjordes år 1990 en undersökning av gårdsplanen. Inga spår efter förhistorisk eller medeltida verksamhet påträffades dock vid detta tillfälle (Wennersten 1992).

År 1994 undersöktes en ränna gjord av kalkstensflisor placerad vid kanten av en åker ca 160 meter norr om boningshuset. Rännan var ca 9 m lång, belagd med kalkstensplattor ställda på kant och med en botten av liggande kalkstensplattor. Det enda som påträffades i rännan var mylla. I området omkring rännan hittades spår som pekade på att konstruktionen fortsatte söder och sydväst om utgrävningsområdet. Den tolkning som gjordes av rännan var att det liknade avlopp/dräneringsrännor av den typ som påträffats vid utgrävningar i Visby innerstad, men den kan även fungerat som en väggränna åt en byggnad med stående trävirke. De fynd som gjordes vid utgrävningen bestod till största delen material yngre än medeltid. Bland det för denna uppsats mer intressanta fynden är en del av ett gjutformsfragment och bitar av slagg. I närheten av undersökningsplatsen påträffades även bitar av keramik samt skärvsten (Wennersten 1997:9f). Den utgrävda rännan ligger nära den plats som grävdes ut 1983

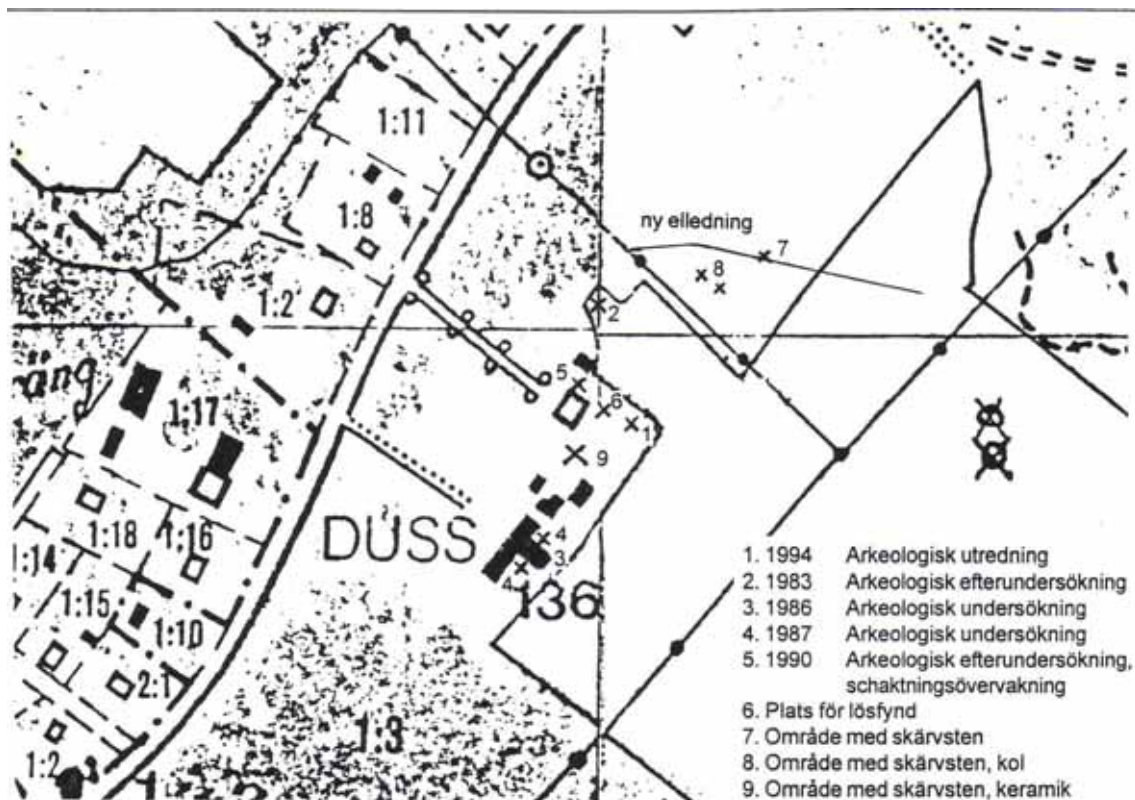

Fig 18. Karta över gården duss med markeringar av var man gjort undersökningar på gården. Nr 1 är utgrävningen av kalkstensrännan. Nr 2 är utgrävningen av stenansamling. Nr 3-4 är utgrävningar av kokgropar. Nr 5 schaktningsövervakning vid oljeläcka. Skala 1:5 000 (Efter Wennersten 1997).

5.5 Bro socken

Uppgiften om att Bro är en plats för myntning innebär att socknen tillskrivs en speciell betydelse i det medeltida gotländska samhället. Frågan blir då om Bro innehade en så viktig roll och vilka tecken som finns på detta? Liksom i de flesta socknar på Gotland finns det gott om fornminnen i Bro och det går inte att ta upp dem alla. Det jag kommer att göra är att nämna några fornminnen som jag bedömt ha ett förklaringsvärde för Bro och dess ställning som eventuell myntort.

5.5.1 Bro som setting och ting

Bro socken har givit namn åt ett av de sex settingarna på Gotland vilket omfattade Lummelund, Bro, Endre och Dede ting (Öhrman 1994:72). Settingarna verkar inte ha haft någon överordnad roll över tingen i juridiska frågor utan förefaller ha haft en administrativ roll samt fungerat som uppsamlingsområde för den del av de 60 mark som skulle betalas i skatt till sveakungen. Settingen förefaller också ha varit en del i det ledungssystem som också fanns på fastlandet och enligt detta system skulle varje setting utrusta en snäcka (krigsfartyg) vid ledung eller betala en avgift om man inte deltog. Settingen fungerade möjligen också som ett mobiliseringsområde i krigstid (Yrwing 1978:83). Först år 1492 nämns att man hade settingsdomare på Gotland och därmed att settingarna även har en juridisk funktion.

Öns 20 ting (vilka räknas upp av Erik av Pommern 1412) var däremot juridiska instanser och Bro ting var ett av dessa (Yrwing 1978:86). Bro ting omfattade socknarna Bro och Lokrume samt delar av Väskinde och Fole. Det är i dag osäkert var tingsplatsen legat, men en teori är att den legat vid Bro kyrka (Måhl 2002:132). Måhl visar att den väg där Bro kyrka är placerad är av stor betydelse för många gårdar och varit en viktig led för dem som ville ta sig in till Visby. Området som vägen passerar har i lång tid varit en viktig bygd och vägen kantas av flertalet gravar och gravfält. Ett av de större är det monumentala bronåldersröset Bro stajnkalm. Flera vägar från den omgivande bygden och socknarna ansluter också till denna väg och gör att Bro kyrka får en central placering inom Bro ting (Måhl 2002:135f).

5.5.2 Bro kyrka

Den stenkyrka som står på platsen i dag är byggd i slutet av 1100-talet eller början av 1200-talet (Borgö 2002, bilaga II). I kyrkans omgivning finns i dag två par med bildstenar som fortfarande står på sina ursprungliga platser. Det ena paret är de sk Bro stajnkällingar som står bara en liten bit ifrån gården Stenstugu som i sin tur ligger nära Duss. Det andra paret med bildstenar (RAÄ 48) står vid Eriks ca 2 km från Duss och ca 1,5 km från kyrkan. I det hagoskop (bönekammare) som byggdes i kyrkan på 1300-talet (Tuulse 1966:12) finns två bildstenar inmurade (RAÄ 24), av den typ som dateras till folkvandringstid (Burenhult 1999:327). På kyrkogården återfinns ett gravklot (RAÄ 24) och vid kyrkogårdsmuren en svärdsliplingssten (RAÄ 25). Hagioskopet återfinns i ett antal kyrkor på Gotland men den i Bro kyrka är störst (Tuulse 1966:12). Hagioskopet består av en kammare med ingång bredvid kyrkoingången men i övrigt avskärmad från kyrkan bredvid kyrkans sydvästra hörn. I kammaren finns ett litet fönster som öppnar sig mot kyrkorummet i riktning mot koret och det är möjligt att låsa kammaren innifrån. Syftet med att bygga ett hagoskop är oklart men en teori som av tradition gällt för Gotland är att det är till för botgörare, sjuka och exkommunicerade, vilka inte ägde tillträde till kyrkorummet. Det kan även tänkas att hagoskopet varit avsett för pilgrimer och resande (Tuulse 1966:15f). Tuulse påpekar att hagoskopen på Gotland är belägna i närheten av Visby med en koncentration norrut. Tuulse nämner att exempelvis Martebo kyrka kan ha varit helgad åt den helige S:t Dionysius vilken var känd för att kunna bota huvudvärk (Tuulse 1966:16). Kanske byggdes hagoskopet för de pilgrimer som sökte sig till denna kyrka för bot. Vad beträffar Bro så var det en känd vallfartsort och dess kyrka var helgad åt det heliga korset och ägde ett triumfkrucifix vilket troddes innehålla en relik från Kristi kors något som gjorde att skaror av vallfärdande sökte sig till Bro kyrka (Tuulse 1966:12f).

Det faller sig mot bakgrund av detta rimligt att anta att hagoskopet i Bro är byggt åt de som vallfärdade till kyrkan. Det är visserligen byggt senare än då myntningen ska ha skett men nämns ändå eftersom det ger en bild av socknens betydelse.

Vid undersökningar i kyrkan år 2001 påträffades ett stort antal mynt. Majoriteten av mynten utgörs av sk Wisby-brakteater (eller W-brakteater) (Widerström 2001:6). De äldsta mynten som påträffades var två LL XXII mynt (Widerström 2001:6).

5.5.3 Fornminnen kring kyrkan

I kyrkans omgivning finns som redan nämnts många fornlämningar. Ett av de mer intressanta är den offerkälla (RAÄ 27) som ligger några hundra meter sydöst om kyrkan vid Overrajse. Denna källa har av tradition ansetts vara en offerkällan och kultplats från heden tid (Måhl 2002:135). Källan ligger nära den i dag lilla å vars övergång en gång gav socknen dess namn. Källan är omgiven av fyra slipstenar i granit eller rågranit. Under vattenytan kan man se kalsktenshällar och runt omkring källan finns ett antal svärdsliplingsstenar (RAÄ 27). Ett stort gravfält (RAÄ 29) ligger ca 500 söder om Duss. Det omfattar ca 150 anläggningar och dateras till förromersk järnålder. Gravfältet ligger på gården Eriks ägor och sträcker sig fram till vägen mellan Fole och Bro. Direkt på andra sidan vägen finns fler gravar som ligger på Duss mark och benämns RAÄ 34 (Manneke 1995:5f).

5.5.4 Hur trolig är uppgiften om myntning i Bro?

Kenneth Jonsson är tveksam till att myntningen ska ha skett på landsbygden och tänker sig att man troligen la myntningen där den lättast kunde kontrolleras vilket var i Visby. I Visby fanns dessutom störst tillgång till råvaror samt den marknad där mynten skulle omsättas (Jonsson 1995:52). Andra menar att myntningen först skett på landsbygden under kontroll av det gotländska alltinget och att den vid ett senare skede flyttat in till Visby (Yrwing 1978:215). Detta får dock anses som en ren gissning av Yrwing. Om det skulle stämma skulle det dock ge en förklaring till varför ett av namnet på huset vid Duss är just "gambla myntet" och det förefaller logiskt att man finner den gotländska bonderepublikens sigill på gården. Det bör ju ha varit en gård av stor betydelse för det gotländska samhället om man förlagt mynttillverkning dit.

Det som komplicerar diskussioner kring myntning på Duss är att vi inte exakt vet varför myntningen inleddes på Gotland och om den då i första hand var till för handeln. Som exempel kan ju nämnas den ovan nämnda Peterspenningen till påven. Andra skäl för att starta myntning skulle kunna vara betalning av böter eller skatt. Om så var fallet behöver det inte ha varit nödvändigt att förlägga myntningen i staden. Mot detta talar dock att man på det svenska fastlandet, oavsett skälet till varför man börjar, förlägger mynthusen till städerna. Det som dock är mest problematiskt är bristen på arkeologiskt material som kan styrka att myntning i huvud taget skett i Bro. Det lilla material som finns räcker inte långt för att bekräfta att myntning skett på platsen eller ej, och de historiska källor som finns är dessutom alltför knappa.

5.6 Hallegårda i Halla socken som myntort?

En teori angående bokstavskombinationen AOBR eller BROA på LL XXII mynt är att det inte rör sig om Bro socken utan Broa i Halla socken på Gotland. Socken ligger mitt i det stråk mellan Romaområdet och Visby där de flesta ensamfynden av LLXX mynt gjorts vilket gör den intressant.

Det finns även från Halla en uppgift om att de på gården Hallegårda ska ha funnits ett mynthus (Rönby 1995:94). Vi vet genom utgrävningar att det i Halla socken fanns en rik stormannafamilj, och man har gjort fynd av försvarsanläggningar och vapen vid Hallegårda ca 250 söder om Halla kyrka. Det finns uppgifter om att det ska ha funnits två stenhus från högmedeltid på platsen för Hallegårda gård.

I närheten finns även det stora Broa/Högbro gravfältet med kontinuitet från romersk järnålder till vikingatid. Detta gravfält har vid utgrävningar visade sig innehålla fynd som tyder på att en rik bonde/krigarklass bott på platsen. När gutarna sökte ett sista utpost för sitt försvar mot stadsborna i slutskedet av inbördeskriget år 1288 ska de ha sökt sig till Högbro som var en strategiskt viktig myrövergång mellan Halla och Roma. Slutligen har kyrkan i Halla utpekats som en patronagekyrka, något som antyder att det bott en rik och betydelsefull familj i området (Broberg m.fl. 1990:67ff).

Halla är alltså en intressant plats för vidare forskning kring myntningen på Gotland men i dagsläget finns inget tydligt stöd vare sig i arkeologiska eller skriftliga källor för att myntning ska ha skett i Halla.

5.7 Mynthuset i Visby ringmur

Mynthuset är ett stenhus inbyggt i Visbys ringmur och har fungerat som ett försvarstorn (Hammarhjelm 1998:59). Huset ligger i nordöstra delen av muren strax ovanför Norderport. Var namnet ursprungligen kommer ifrån är osäkert, men enligt de äldre kartor som finns över Visby från 1600-talet används namnet Mynthuset. På Mathias Schilders karta över Visby (en originalteckning till Eric Dahlbergs *Svecia Antiqua et Hodierna* från 1690-talet) nämns namnet Mynten för Mynthuset (Eckhoff & Janse 1936:269). Det är inte känt när huset byggdes men det skedde innan stadsmuren uppfördes (Eckhoff & Janse 1936:49) vilket innebär att huset byggdes innan 1280-talet vilket är den ungefärliga dateringen för byggandet av Visby ringmur (Engeström m fl 1988:8).

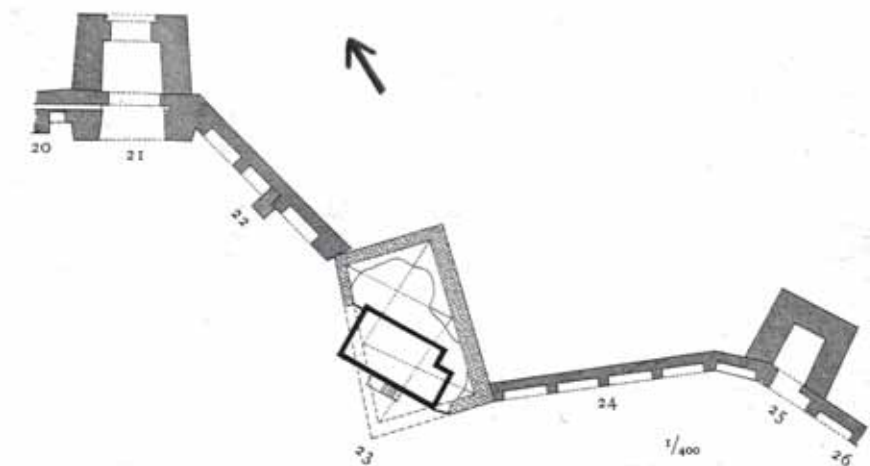

Fig 19. Översikt över mynthuset och dess läge i norra delen av Visby ringmur Efter Eckhoff 1922.

5.7.1 Mynthusets konstruktion

De hus som är inbyggda i muren och som är äldre än muren, exempelvis Myntuset och Huset med målningarna hade från början öppningar och dörrar som öppnar sig mot landsbygden. Dessa hus låg troligen utanför själva staden men byggdes sedan in i ringmuren. Vid detta tillfälle murade man igen alla dörrar och fönster som öppnar sig mot landsbygden (Eckhoff, Janse 1936:267f). Huset är välbyggt vilket troligtvis bidrog till att man inte brydde sig om att riva huset när man byggde muren utan istället byggde om det till ett försvarstorn. Än i dag kan man på den norra kortsidan se spåren efter husets takfall som det såg ut innan ombyggnationen. Mynthusets dimensioner är 15,5 x 9,5 m i plan (Engeström m fl 1988: 228).

Huset bestod av fyra våningar inklusive en källare och en vindsvåning. Mellan andra våningen och vindsvåningen kan man spåren efter de två kryssvalv som utgjorde andra våningens tak. Precis under själva valven syns hål efter bjälkar vilka inte ser ut att komma från något golv. En möjlig förklaring till dessa bjälkar är att de använts till att hänga upp varor på.

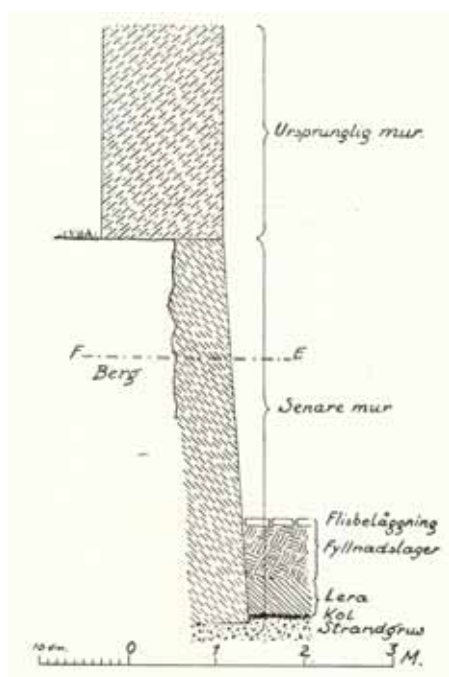

Fig 20. Murprofil. Från undersökning 1925 (Efter Eckhoff & Janse 1936).

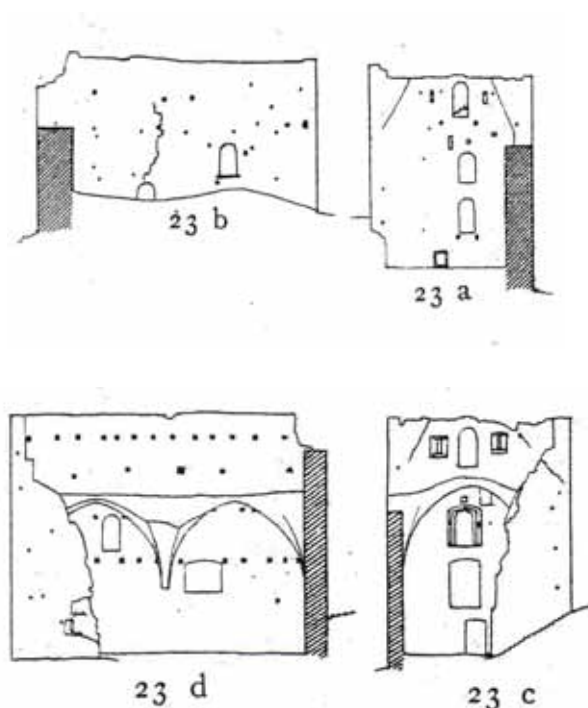

Fig. 21. Översikt mynthuset. Överst (23b-a) visar husets nord respektive östsida. Därunder (23d-c) husets väst resp sydsida (efter Eckhoff 1922).

Det finns i dag inga spår efter bjälklaget mellan första våningen och källarvåningen, vilket troligtvis beror på att muren i denna del skadats av brand. Teorin om en brand härrör från en utgrävning i huset 1925 där man under ett fyllnadslager på ca en meter vilket täckts med en flisbeläggning hittade ett 5 cm tjockt lager av kol (se fig 20) (Eckhoff & Janse 1936:54). Vid restaureringen av den brandskadade muren tog man troligen bort golvet mellan källaren och första våningen varvid bjälkhålen försvann (Eckhoff, Janse 1936:51).

Detta kan ha berott på att huset i sin nya roll som försvarstorn inte behövde någon källare och att denna därför inte behövdes återställas (Eckhoff, Janse 1936:51f). Denna ombyggnad har lämnat ett våningsplan bestående av ett rum med den imponerande takhöjden av 4,5 m vilket torde ha utgjort ett bra förvaringsutrymme. Man kan fundera över vad som gjorde att det utbröt en brand i Mynthuset. En förklaring skulle kunna vara att huset stuckits i brand vid en belägring, kanske under inbördeskriget 1288. En annan förklaring kan vara att elden sluppit lös då man bedrivit en brandfarlig verksamhet. Kanske mynttillverkning?

Inuti huset som i dag är en ruin står ett litet hus (se fig. 19), den östra långsidan och norra kortsidan av den äldre byggnaden är dock bevarade och ger en god bild av hur huset varit disponerat. I den norra kortsidan kan man se spåren av fyra dörröppningar (se fig 21). Dörrarna är rundbågiga och det finns spår efter låsmöjligheter både från utsidan och insidan, något som tolkats som att huset kan ha fungerat som boningshus åtminstone under vissa delar av året då handeln var livlig eller vid lossning, lastning och iståndsättande av handelsfartyg (Eckhoff & Janse 1936:268). På utsidan av norra husväggen syns spår efter bjälkar vilka tillhört lastbryggor. Ovanför dörren till andra våningen kan man se ett hål i väggen efter en stock vilket troligen är spåret efter en hissbo. Möjligen har det gått stegar på utsidan mellan de olika bryggorna, vilket antyds av att dörren i våning två har haft en förlängd brygga åt öster vilket skulle ge plats åt en stege (Eckhoff & Janse 1936:50). Ingången till källarvåningen syns i dag inte mer än som en liten glugg på utsidan, från insidan kan dock man se konturen av en igenmurad rundbågig dörr.

Den östra långsidan har två dörrar. Den ena dörren har en något besynnerlig placering då hälften av dörren är placerad under kanten för den klint som löper längsmed öst sidan. Det finns endast ett mycket smalt mellanrum mellan dörren och klinten. Dörren kan med andra ord inte varit speciellt lätt att ta sig igenom. Detta förutsatt att det nu var en dörr och inte exempelvis ett stort fönster. På insidan är dörren också större än den dörr man ser utifrån. Den andra dörren finns norr om den ovan nämnda och ligger placerad något över klintkanten. En avlång urfasning i väggen precis under dörren ger intrycket av att det suttit någon form av karm där tidigare alternativ har det varit en hylla för att placera en brygga mellan marknivån och dörren.

Vad gäller datering av huset är murningstekniken viktig. Stenarna till det ursprungliga huset är mindre än stenarna som härrör från förhöjningen av husets vägg i samband med ombyggnaden till försvarstorn. Det sätt på vilket man murat det ursprungliga huset påminner om andra hus som byggts innan ringmuren (Eckhoff & Janse 1936:49).

5.7.2 Likheter med andra tidigmedeltida hus

Likheten med andra hus vid denna tid är intressant när man ska göra en bedömning av uppgiften om byggnaden som ett mynthus. Vid en jämförelse med andra medeltida hus i Visby finns likheter. Som ett exempel kan nämnas de medeltida packhus som stod runt om i staden. De hade ofta ett antal dörrar som var placerade i rad ovanför varandra. Ofta hade husen tre våningar men variationer förekom och efter hand blev husen högre och källarvåning byggdes i alla stadens packhus (Svahnström 1990:105ff). Packhusen hade en bom till en lyftanordning för att få in varorna högt upp i huset och på många av husen kan man se att det gått stegar och plattformar på utsidan. Det fanns dessutom möjlighet att låsa huset inifrån och därmed nyttja det som boningshus. Inuti husen fanns valv vanligen två kryssvalv, alternativ kunde det istället vara ett tunnvalv (Svahnström 1990:105ff).

Vid en jämförelse med mynthuset förefaller det som att detta hus åtminstone delvis haft samma funktion som förvaringslokal som de övriga packhusen i staden.

Fig 22. Mynthuset i Visby (nr 21 i bilden) som det sågs år 1707. Förstorad bild från karta i Erik Dahlberg, Suecia Antiqua et Hodierna (Efter Eckhoff 1922).

5.7.3 Namnet Mynthuset

Hur långt kan man då spåra uppgiften om att det skulle vara ett mynthus? Detta har visat sig mycket svårt att besvara eftersom få historiska källor lämnar några mer uttömmande uppgifter om mynthuset utan endast att det är vad det kallats sedan gammal tid. De källor som sträcker sig längst bakåt i tiden är kartor över Visby, tyvärr sträcker kartorna sig endast tillbaka till slutet av 1600-talet. På två kartor från Erik Dahlbergs Suecia Antiqua et Hodierna år 1707 kan man på översiktsbilden (se fig.22) på staden se mynthuset avbildat som ett helt hus i fyra våningar. På den andra som är en bild över stadsplanen är mynthuset avbildat som ett fristående hus och inte som en del av muren (se bilaga 3). Namnet på denna byggnad anges som "Officina Monetaria" (Eckhoff 1922: plansch 34,35).

5.8 Det medeltida Visby

Visby började expandera till en tätortsliknande bebyggelse under 1000-talet (Yrwing 1986:14). Av allt att döma var det gotlänningarna själva som bidrog till denna expansion. Tidigare har det funnits teorier om att Visby ska ha grundats av ett tyska handelsmän och att den gotländska befolkningen i staden flyttat in först efteråt. Yrwing har kraftfullt kritiserat denna teori och hans uppfattning är att staden är grundad av gotlänningarna själva och var redan en väletablerad gotländsk handelsstad då tyskarna började flytta dit (Yrwing 1986:12f). Det arkeologiska materialet styrker bilden av Visby som en initialt gotländsk stad. Mänsklig aktivitet sedan lång tid tillbaka kan spåras i gravar från senneolitikum, bronsålder och järnålder ca 3 km sydöst om Visby. Närmare staden finns spår av boplatsslämningar från bronsåldern och äldsta järnålder. Norr och öst om staden finns ett omfattande gravfält från senneolitikum, bronsålder samt förromersk och romersk järnålder.

Man har hittat gravar från vendeltid och tidig vikingatid ca 400 meter söder om söderport och ett antal vendeltida gravar nära det medeltida hamnområdet vilket i dag kallas Almedalen. Från vikingatid och framåt kan man se att bebyggelse börjar anläggas i hamnområdet (Engeström m fl 1988:7f). Hans Christian Strelow, verksam på 1600-talet först som dansk präst och sedan under svenskt styre som superintendent (Rönnby 1995:14), anger i sin beskrivning av Gotlands historia tiden för Visbys etablerande till år 800 och att blev en handelsplats år 897 (Kyhlerberg 1991:249). Strelow har fått mycket kritik av källkritisk historieforskning (Rönnby 1995:14) men i detta fall får han stöd av C14 dateringar som visar på ökad aktivitet i området kring år 900 (Kyhlerberg 1991:249).

Det är oklart när Visby började räknas som en stad. År 1164 då Artlenburgfördraget skrevs mellan gotlänningarna och Henrik Lejonet omnämns inte Visby. Första gången en skriftlig källa nämner namnet Visby är år 1203 (Rönnby 1995:111f). En orsak till att Visby inte nämns 1164 kan antingen vara att Visby vid denna tid inte hade några stadsprivilegier (Kyhlerberg 1991:250), alternativt var det inte Visby utan Gotland och den gotländska kusten som var det begrepp som användes i internationella sammanhang vid denna tid (Rönnby 1995:112). Att Visby under denna första tid räknades som en del av det gutniska samhället stärker tanken på att myntningen kan ha initierats av den gotländska republiken.

Under 1200-talet expanderade Visby kraftigt och spred ett ekonomiskt överskott över ön (Rönnby 1995:112). Under slutet av 1100-talet och början av 1200-talet ökar också inflyttningen av tyskar vilket resulterar i att de får en allt starkare och självständigare ställning, något som manifesteras genom byggandet av tyskarnas egen kyrka i Visby S:t Maria. Med tiden växer det fram ett delat samhälle i Visby ena delen gotländsk och den andra tysk. Det förefaller enligt vissa källor som att den tyska befolkningen i Visby var drivande i stadens avståndstagande från landsbygden och i byggandet av ringmuren på 1280-talet. Den gotländska befolkningen i staden förefaller dock ha samverkat med landsbygden under större delen av 1200-talet, men efter år 1288 uppträder gotlänningarna i Visby inte längre tillsammans med landsbygden (Engeström m fl 1988:8f). Det är i samband med detta som Kenneth Jonsson tänker sig att man startar tillverkningen av en ny brakteattyp präglad med ett W inom en pärlring. En tolkning är att myntningen på Gotland därefter bedrivs av staden i stadens namn (Jonsson 1990:51). Visbys myntning bekräftas skriftligen av Valdemar Atterdag 1361 (Jonsson 1990:52), och fortgick sedan i staden fram till 1565 (Yrwing 1978:217),.

Var denna senare myntningen skedde är oklart. Det arkeologiska materialen är även här svagt men de historiska källorna är något tydligare. I historiska dokument kan man exempelvis mellan 1401 och 1535 hitta namnet på fyra personer som troligen har varit myntmästare i staden (Yrwing 1978:217). Två platser för myntning nämns också. Den äldsta visbysmyntningen anses ha skett i Silverhättan (Yrwing 1988:296) som är ett torn i ringmuren. En annan uppgift talar om att det under Erik av Pommerns tid under första hälften av 1400-talet ska ha legat en myntverkstad i Mynttornet på Visborgs slott (Melefors & Wase 1991:504). Ett problem med ovanstående uppgifter är att Silverhättan och Visborgs slott är två byggnader som ligger ganska nära varandra i tiden. Silverhättan, eller Kames som det också kallades byggdes av Tyska Orden under deras ockupation av ön mellan 1398-1408 (Hammarhjelm 1998:104). Visborgs slott påbörjades troligen av Tyska orden men merparten byggdes under Erik av Pommern som övertog ön år 1408 (Yrwing 1978:53). Det skulle innebära att myntningen i Visby skulle ha startat först kring år 1400. Detta torde vara en försen datering med tanke på exempelvis Wisby-brakteaternas datering, Valdemar Atterdags bekräftande av stadens mynträtt år 1361 samt att det fr.o.m ca 1340 tydligt framgår på mynten att staden hade mynträtt (Jonsson 1990:51f).

6. Diskussion/Slutsatser

Syftet med denna uppsats har varit att bringa klarhet i den roll som Duss i Bro och Mynthuset i Visby spelat för den första gotländska myntningen. Det har dock varit svårt att hitta några definitiva resultat och till stor del har uppsatsen blivit ett inventering av vad vi vet och vad som skulle behöva undersökas vidare. Jag hoppas därför att detta arbete mer ska kunna vara till nytta för den som vill fördjupa sig ytterligare i detta ämne. Nedan kommer jag kort att redogöra för vad jag kommit fram till och hur jag tolkar mina resultat.

6.1 Hur var mynthusen utformade och hur ser det arkeologiska materialet ut?

De orter jag valde att studera på svenska fastlandet samt i Nidaros ger sammantaget en bra bild av hur mynttillverkningen gick till och vilka spår den kan lämna. På några av platserna kan man se hur lokalen för myntning kunde vara disponerad. Det gemensamma för alla platser var härden. Det var där man smälte den metall som man ville använda för att göra mynt av. Att man i verksamheten var så beroende av eld torde ha inneburit att man vidtagit åtgärder för att minska brandrisken. Det man kan se de studerade orterna är att de trots den brandfarliga verksamheten var placerad i städerna allra helst nära myntherrens residens. Det verkar inte heller som att man nödvändigtvis byggde myntverkstaden i sten. I Sigtuna var myntverket troligen byggt i trävirke. På de andra orterna är det osäkert vilket byggmaterial man använt men grunderna är inte särskilt kraftiga vilket skulle kunna betyda att man även här byggt i trä.

Lokalen för myntning verkar ha använts för andra ändamål än bara tillverkning av mynt. I Sigtuna kan man se spår av flera olika sorters hantverk. Fynden i Sigtuna pekar på att man även kan ha använt verkstaden som bostad. Det kan ha varit stora fönster i lokalen som släppte in ett bra arbetsljus. På många bilder av mynthus från olika tider sitter den som myntar vid ett stort fönster eller på annat sätt där man fått gott ljus (se Cooper 1988).

Vilka spår av myntning kan man då spåra i lokalerna på de förmodade mynthusen på Gotland? Vad gäller Bro blir frågan lätt att besvara. Där har man inte kunnat konstatera någon lokal alls där myntningen kan ha skett. Den stenansamling som undersöktes 1983 kunde ju inte ge något svar på om det var resterna av en byggnad i huvud taget.

Mynthuset i Visby är byggt inne i staden, det är byggt i sten och det har gått att låsa inifrån. Alla dessa saker skulle kunna tyda på att det bedrivits en viktig verksamhet där. Det skulle dock lika gärna tyda på att man förvarat varor där och att man kunnat bo där under perioder då handeln var livlig. Ett problem är att man inte funnit någon härd i ruinen. Det är förstås inte alls omöjligt att det funnits en härd. Det är snarare det mest troliga. Men man måste få se härden och bedöma dess storlek och utformning innan man kan ha någon uppfattning om dess funktion. Mynthuset har många dörrar och en del av dem skulle kunna fungerat som ljusintag, dock behöver det inte vara ett tecken på myntning. Tecken finns på att huset har brunnit vid något tillfälle. Det kan tyda på att man bedrivit eldfarligt verksamhet men lika gärna kan det ha brunnit av andra orsaker.

Gör man en jämförelse mellan hur mynthuset är byggt och packhusen som finns i staden eller på landsbygden kan man se tydliga likheter.

Antalet våningar är ungefär detsamma, dörrarna i norra väggen ligger placerade på rad rakt ovanför varandra precis som det gör på packhusen.

I mynthuset kan man även se hålet efter den bom som funnits ovanför andra våningens dörr och som fungerat som lyftanordning vid i- och urlastning av varor. Vid öppningen till denna dörr kan man se spåren efter de bommar som gjort att det gått att låsa dörren inifrån. Under valven på denna våning kan man även se hålen efter bjälkar i huset östra långvägg. Hålen finns nära taket precis under de två kryssvalv som utgjorde taket på denna våning. Detta leder tankarna till att man använt bjälkarna till att hänga upp varor. Intressant att notera är att huset som byggdes innan ringmuren och inbördeskriget år 1288 har dörrarna vända utåt mot landsbygden.

Teoretiskt sett kan det alltså ha bedrivits myntning i huset, men det förefaller som ett onödigt risktagande att lagra varor i samma hus som man bedrev en eldfarlig verksamhet. Om myntning bedrivits i lokalen bör det i så fall inte ha skett samtidigt som den fungerade som lagerlokal.

På de fastländska jämförelseorterna finns tydliga fynd som pekar på myntning. Blyavslag som i Sigtuna, Lödöse och Örebro, läderbitar med märken efter brakteatprägling som i Lödöse, är exempel på vad vi skulle vilja finna även på de gotländska platserna. Tyvärr är dessa platser helt fyndtomma vad gäller rester från myntning. Det närmaste man kan komma vad gäller fynd av metallhantverk på gården Duss är fynd av järnslag samt ett gjutformsfragment som påträffades vid utgrävningen av en kalkstensränna nära mangårdsbyggnaden 1994 (Wennersten 1997:9). Vad gäller mynthuset i Visby har man aldrig påträffat några fynd som kan säga något om husets funktion. Detta troligen mest beroende på att mynthuset aldrig blivit ordentligt utgrävt. Senare tiders byggnationer i ruinen har säkerligen också förstört en stor del av den information som funnits.

6.2 Sammanvägning av skriftligt och arkeologiskt material

De skriftliga materialet ger ingen vägledning till var den första myntningen på Gotland bedrevs. Det går som vi sett ovan att få reda på att gotländsk mynträkning omnämns som förebild för rigaborna år 1201. Det förefaller också som att den gotländska bonderepubliken troligen var den organisation som från början hade intresse av att starta myntningen. Det som komplicerar detta resonemang är att olika delar av ön verka ha haft olika syn på mynten under den första tiden. De LL XX mynt som påträffats som i serie ensamfunna mynt har till största delen påträffats i sockenkyrkor som ligger i området mellan Roma och Visby. I Visby påträffas ett i sammanhanget relativt stort antal LL XX mynt. Man skulle mot bakgrund av detta kunna tänka sig att området mellan Visby och Roma varit först med att införa ett nytt myntsystem och att man på resten av ön tog längre tid på sig innan man där började hantera mynt på samma sätt. Längs öns östra del påträffas inte några fynd i kyrkor, däremot påträffas depåer med LL XX mynt. Ser man på fynden av LL XXII mynt, vilka började präglas efter 1220, hittas dessa jämnt spridda i sockenkyrkor även över resten av ön.

En slutsats av detta skulle kunna bli att om man ska leta efter platsen för var den första myntningen skedde på Gotland bör man göra det i området kring Visby eller Roma. Det man dock måste komma ihåg när man diskuterar dessa mynt är att de i stora mängder påträffats på fastlandet och man kan ännu inte helt avskrika möjligheten att mynten faktiskt kan ha präglats där trots att de följt vad som kallats gotländsk mynträkning.

De tydligaste uppgifterna om att dessa platser kan ha varit myntverkstäder är att de sedan lång tid faktiskt utpekats som platser för myntning. Problemet är att dessa uppgifter är flera hundra år yngre än den tid som de omtalar. Kartan över Visby från slutet av 1600-talet kan lika gärna omtala en myntning som bedrivits på platsen efter att huset blivit ett torn i ringmuren. Att man kallat ett hus på gården Duss för myntet eller mynthus behöver nödvändigtvis inte ha med myntning att göra. Det skulle exempelvis kunna vara frågan om att man förvarat mynt eller värdefulla varor och metaller i ett hus på gården vilket med tiden börjat kallas för mynthuset på grund av den stora mängd pengar som varorna i huset representerade.

6.3 Slutsats: Kan dessa platser ha varit platser för myntning?

Jag har i min undersökning inte kunnat finna några bevis för att vare sig gården Duss eller Mynthuset i Visby ringmur ska ha varit platser för mynttillverkning. Det finns vare sig skriftligt eller arkeologiskt material som pekar på myntning.

Det skulle inte vara otroligt om att man förlagt ett mynthus till Visby eftersom det var den framväxande centralorten på ön, men det så kallade mynthuset i Visby liknar i mitt tycke mest en lagerlokal. Detta hindrar dock inte att huset ändå har kunnat ha en betydelse för myntväsendet. En möjlig tanke är att namnet mynthuset inte kommer från att man tillverkat mynt där utan att det kan ha varit en plats där mynt förvarades. Det kan exempelvis ha varit en plats där besökare till staden kunde växla in sina ogiltiga mynt från andra länder mot den lokala valutan. Om det har funnits ett mynthus i Duss skulle det kunna varit platsen där de gotländska mynten präglades, och att de färdigpräglade mynten sedan fraktades in till staden. Orsaken till att man valt att lägga mynthuset där skulle kunna vara att man landsbygden ville ha kontroll över tillverkningen och därmed förlade den hos en pålitlig och betydelsefull person på landsbygden. Bro socken ligger på ett rimligt avstånd från staden (ca 1 mil) och gården Duss ligger längs med den väg som ledde rakt mot staden. I norra delen av staden och i direkt anslutning till denna väg ligger också mynthuset i Visby. En tanke skulle kunna vara att det funnits fler än en myntplats på ön och att olika delar av ön hade sitt eget myntverk på landsbygden och växlingskontor i staden. Myntverket i Duss och växlingskontoret i Mynthuset i Visby kan då ha tillhört norra Gotland. Mellersta Gotland kan ha haft sitt myntverk vid Hallegårda i Halla och sitt myntväxlingskontor på en plats vars namn i dag är bortglömt.

Ett sista förslag på funktionen för Mynthuset i Visby är att det inte är byggt av landsbygden för landsbyggdens behov utan av staden i syfte att kontrollera landsbygden. Husets konstruktion och läge vid en av de vägar som ledde in i staden gör att det skulle kunna ha fungerat som ett tullhus, där inresande bönder var tvungna att betala en avgift innan de tilläts fortsätta in i staden. Mynthuset skulle därmed kunna representera den första fasen av byggandet av ringmuren kring Visby.

7. Sammanfattning

Syftet med denna uppsats är att undersöka vilka belägg det finns för uppgifterna om att Mynthuset bredvid Nordeport i Visby ringmur samt gården Duss i Bro socken varit platser för den äldsta gotländska myntningen. Jag har genom litteraturstudier, studier av platserna samt av arkeologiska rapporter försökt att besvara frågan om vilka belägg det finns för myntning, hur en plats för myntning kan se ut och vem som kan ha haft intresse av att starta myntning på dessa platser. En del av metoden har varit en jämförande studie mellan dessa platser och kända samtida myntplatser på svenska fastlandet (Sigtuna, Örebro, Lödöse) samt i Nidaros

(Trondheim). För att få en uppfattning om var på Gotland den första myntningen kan ha uppstått har jag gjort en sammanställning av serie ensamfunna mynt ur grupperna LL XX och LL XXII. Dessa mynt präglades troligen från ca 1140 till tiden kring 1288. År 1288 utbröt ett inbördeskrig mellan landsbygden och staden och därefter dyker nya mynttyper upp som tydligare kan kopplas till Visby som myntort.

Resultaten visar att det i dag inte finns några säkra belägg för att myntning på de utpekade platserna. De är visserligen intressanta platser i sig och ligger strategiskt placerade på ön men, det historiska materialet kan inte uppvisa några samtida uppgifter att myntningen på dessa platser. Det arkeologiska materialet har inte heller kunnat ge någon klarhet i frågan. Inget av de arkeologiska fynd som gjorts på konstaterade myntplatser i Sverige och ett i Norge har påträffats på de utpekade gotländska platserna. Kvar finns då endast de uppgifter som enligt traditionen uppger att platserna var myntverkstäder. Den genomgång av serie ensamfunna mynt av typen LL XX och LL XXII som jag gjort visar att LL XX mynten till största delen påträffas i området mellan Roma och Visby. Visby var öns framväxande enda stad. Roma var platsen för den gotländska bonderepublikens högsta beslutande organ alltinget eller "Gutnaltinget" som det också kallas. Vid en genomgång av LL XXII mynt visar det sig att dessa mynt är jämnare spridda över hela ön och de påträffas på samma typ av platser som LL XX mynten, det vill säga i första hand i kyrkor. Av detta kan man sluta sig till att det är troligt att den första myntningen skedde i området kring Visby och Roma. Var exakt denna myntning bedrevs är i dag inte möjligt att besvara. Det krävs mer arkeologisk undersökning av dessa platser för att kunna besvara frågan. Möjligen har platserna fått sina namn utifrån att man kan ha förvarat dyrbara metaller eller mynt i husen, eller alternativt kan de ha varit en form av tull eller växlingskontor.

Referenser

- Borgö, Louise.** 2002. *Bro kyrka. Invändig restaurering 2000-2002. Dokumentation*. Visby: Länsmuseet på Gotland.
- Broberg, Anders, Manneke, Peter, Runeby, Christian & Svahnström, Erik.** 1990. Hallegårda i Halla-social stratifiering eller bara en tillfällighet? *Meta* 3/1990. Lund
- Carlsson, Anders.** 1983. *Djurhuvudformiga spännen och gotländsk vikingatid*. Stockholm.
- Cooper, Denis. R.** 1988. *The art and craft of coinmaking. A history of minting technology*. London: Spink & Son.
- Domeij, Maria.** 1989. *Skatter. Gotlands Fornsal*. Visby: Gotlands Fornsal.
- Eckhoff, Emil.** 1922. *Visby stadsmur. Del 2. Planscher*. Stockholm: Kungliga Vitterhets- Historie – och Antikvitetsakademien.
- Eckhoff, Emil. Janse, Otto.** 1936. *Visby stadsmur. Del 1. Text*. Stockholm: Kungliga Vitterhets- Historie – och Antikvitetsakademien.
- Ekre, Rune, Hylander, Carl & Sundberg, Rolf.** 1994. *Lödösefynd. Ting från en medeltidsstad*. Uddevalla: Stödföreningen för Lödöse museum.
- Engeström, Ragnar.** 1978. *Medeltidsstaden* 71. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Falck, Waldemar.** 1994. *Visby stadsmur, en kulturhistorisk vandring*. Stockholm.
- Golabiewski, Monica.** 1998. Skatten vid Silverhättan i Visby. Artikel i Moesgard och Nielsen (red). *Ord med mening*. Festschrift till Jorgen Steen Jensen. Taastrup: Nordisk Numismatisk Union.
- Hammarhjelm, Bengt.** 1998. *Gotländsk krigshistoria. Från Gutasagan till 1814*. Visby: Ödins förlag AB.
- Hed-Jacobsson, Anna.** 1999. Towns, plots and fertility. Traces of power ideology. *Current Swedish Archaeology* vol 7. Stockholm.
- Hildebrand, Hans.** 1879-1903. Mynt från Sveriges medeltid. *Sveriges medeltid*. Stockholm
- Holm, Johan.** 2003. *Från silvermynt till myntat silver – förändringar i depositionsmönster på Gotland under sen vikingatid och tidig medeltid, 1100-1220*. C-uppsats i arkeologi. Stockholms universitet.
- Homborg, Kjell.** 1995. När kungens mynt blev allmogens mynt. *Numismatiska meddelanden XL*. Stockholm: Kungliga Myntkabinettet.
- Jonsson, Kenneth.** 1990. Den äldsta gotländska myntningen. *Meta* 3 1990. Lund.
- 1995. Från utländsk metall till inhemskt mynt. *Numismatiska meddelanden XL*. Stockholm: Kungliga Myntkabinettet.
- 1985. Övergångsskedet mellan vikingatiden och medeltiden och uppkomsten av den medeltida myntningen i Sverige ca 1050-1200. *Hikuin* 11. Moesgard .
- Jensen Jorgen, Sten.** 2003. Bro på Gotland som montstedt i 1200-tallet? *NNUM* 7-8/2003. Köpenhamn.
- Kyhlberg, Ola.** 1991. Gotland mellan arkeologi och historia. Om det tidiga Gotland. *Theses and papers in Archaeology* 4. Stockholm: Stockholms universitet.
- Lagerqvist, Lars. -O.** 1970. *Svenska mynt under vikingatid och medeltid samt gotländska mynt*. Stockholm.
- Sensation igen i Sigtuna! *Svensk Numismatisk Tidskrift* 1990:8, s 172-173. Stockholm.
- Lundström, Per.** 1981. *De kommo vida... Vikingars hamn vid Paviken på Gotland*. Uddevalla

- Malmer. Brita.** 1978. Örebro som myntort under 1200-talet. *Myntkontakt* 1978:8. Stockholm
- Malmer. Brita, Ros. Jonas & Tesch. Sten.** 1991. *Kung Olofs mynthus i kvarteret Urmakaren*. Sigtuna: Sigtuna Museers skriftserie 3.
- Manneke. Peter.** 1995. *Arkeologisk förundersökning och undersökning av RAÄ 29, 34, Eriks 1:13, Duss 1:3* Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Melefors. Evert. Wase. Dick.** 1991. *Ivar Axelsson Totts räkenskapsbok för Gotland 1485-1487*. Actum VII. Visby: Gotlands Fornsal.
- Måhl. Kalle.** 2002. *Vägval. Vägar och samhälle på Gotland under 1500 år*. Oskarshamn: Risbergs Information och Media.
- Orrling. Carina** (red). 1995. *Vikingatidens ABC*. Stockholm
- Skaare. Kolbjorn. Saebjorg- Walaker. Nordeide.** 1992. *Erkebiskopenes mynteverksted*. Trondheim: Nidaros Domkirkes Restaureringsarbeiders Forlag Nr. 5 – 1992.
- Svahnström. Gunnar.** *Visby under tusen år*. Visby: Hanseproduktion AB.
- Thordeman. Bengt.** 1936. *Mont. Nordisk kultur XXIX*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Tuulse. Armin.** 1966. Bönekamrar och hagioskop. Artikel i: *Konsthistoriska studier tillägnade Sten Karling*. Stockholm: Kungliga universitetet.
- Wennersten. Monica.** 1997. Arkeologisk utredning. Duss 1:3. Bro socken *Gotland*. Visby: *UV Visby Rapport 1997:10*.
- Widerström. Per.** 2001. *Arkeologisk slutundersökning. Bro kyrka, Bro socken, Gotland*. Visby: Länsmuseet på Gotland.
- Yrwing. Hugo.** 1978. *Gotlands medeltid*. Visby -1986. *Visby - Hansestad på Gotland*. Stockholm
- Öhrman. Roger.** 1994. *Vägen till Gotlands historia*. Visby: Gotlands fornsal/Gotland läromedels central.
- Östergren. Majvor.** 1990. Det Gotländska landstinget och cistercienserklostret i Roma. *Meta* 1990:3. Stockholm.
- 1989. *Mellan stengrund och stenhus. Gotlands vikingatida skatter som boplatsindikation*. Theses and papers in archaeology 2 Stockholm: Stockholm university.

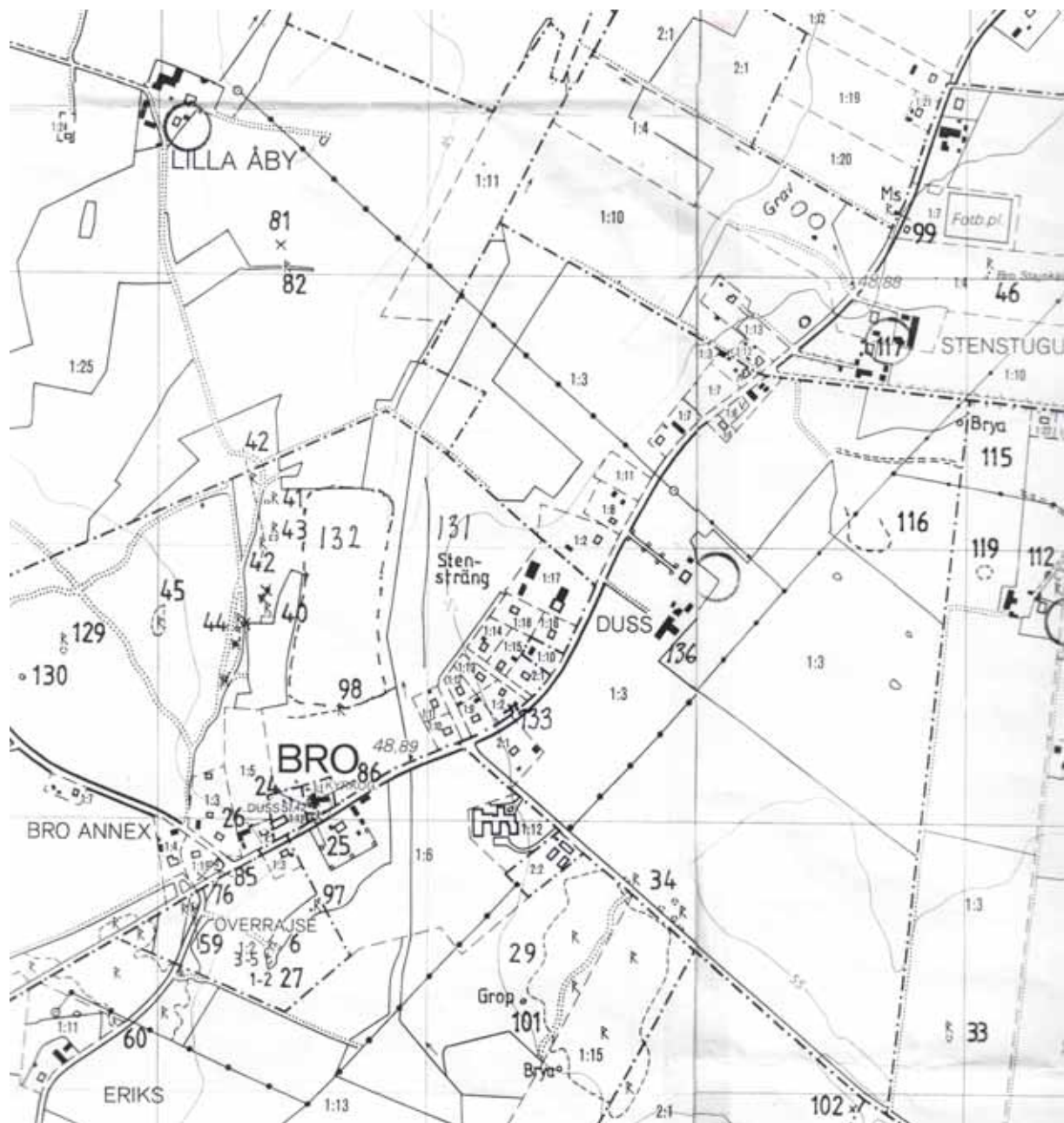
Förkortningar

ATA= Antikvariska och Topografiska Arkivet
 KMK= Kungliga myntkabinettet
 RAGU= Riksantikvarieämbetets gotlandsundersökningar
 RAÄ = Riksantikvarieämbetet

Bilaga 1. Sammanställning av LL XX-XXII mynt. Gjord av Nanouschka Myrberg vid Numismatiska forskningsgruppen på Stockholms universitet.

LS	SOCKEN	FYNDORT	Fyndtyp	LL XX	LL XXI	LL XXII	tot-XX-XXII
Go	Åla	Stenstugu 1:2	H?	0	0	10	10
Go	Ånga	Ånga kyrka	H	1		1	2
Go	Barlingbo	Barlingbo kyrka	H	0	0	1	1
Go	Björke	Björke kyrka	H	0	0	1	1
Go	Bro	Bro kyrka	H	?	?	2	?
Go	Bunge	Bunge kyrka	H	0	0	33	33
Go	Burs	Burs kyrka	H	X	0	X	25
Go	Eskelhem	Eskelhems kyrka	H	4	3	2	9
Go	Etelhem	Etelhems kyrka	H	0	0	7	7
Go	Fardhem	Fardhems kyrka	H	0	0	12	12
Go	Fröjel	Bottarve	E	2	0	0	2
Go	Gammelgarn	Gammelgarns kyrka	H	0	0	2	2
Go	Gerum	Gerums kyrka	H	0	0	2	2
Go	Göthem	Okänd fyndplats	D	342	0	0	342
Go	Gröttingbo	Gröttingbo kyrka	H	0	0	6	6
Go	Gröttingbo	Norrkvie	D	50	0	0	50
Go	Gröttingbo	Uddvide 1:20	D	1	0	0	1
Go	Hall	Hall 1:48	E	1	0	0	1
Go	Hall	Halls kyrka	H	0	0	5	5
Go	Hamra	Hamra kyrka	H	0	0	14	14
Go	Hangvar	Hangväs kyrka	H	0	0	4	4
Go	Helvi	Helvi prästgårdsruin	H	0	0	1	1
Go	Hemse	Hemse kyrka	H	0	0	13	13
Go	Lau	Lau kyrka	H	0	0	2	2
Go	Linde	Linde kyrka	H	0	0	1	1
Go	Lojsta	Lojsta kyrka	H	0	0	1	1
Go	Lokrume	Lokrume kyrka	H	0	0	1	1
Go	Lummelunda	Burge 1:10	D	6	0	2	8
Go	Lummelunda	Burge 1:10	D	1	0	0	1
Go	Lummelunda	Burge 1:10?	D	1	0	0	1
Go	Lummelunda	Lummelunda kyrka	H	0	0	1	1
Go	Lye	Mannegårde 1:13	D	2609	0	0	2609
Go	Lärbro	Lärbro kyrka	H	0	0	2	2
Go	Lärbro	Stora Källstade	D	324	0	0	
Go	När	Folke	D	3687	0	0	3687
Go	Rute	Rute kyrka	H	0	0	1	1
Go	Sanda	Sanda kyrka	H	0	0	2	2
Go	Silte	Silte kyrka	H	0	0	3	3
Go	Silte	Silte kyrka	H	?	?	?	0
Go	Sjonhem	Sjonhems kyrka	H	1	0	1	2
Go	Stenkyrka	Stenkyrka kyrka	H	0	0	38	38
Go	Tofta	Tofta kyrka	H	1	0	11	12
Go	Vall	Valls kyrka	H	1	0	7	8
Go	Vamlingbo	Botarve	D	ca 1600	0	0	1600
Go	Viklau	Viklau kyrka	H	1	0	7	8
Go	Visby	Silverhättan	D	2440	0	0	2440
Go	Visby	Kv Abborren 1	H	2	0	2	4
Go	Visby	Kv Appellen 1	H?	27	0	3	5
Go	Visby	Kv Piggvaren 2	H	0	0	1	1
Go	Visby	Kv Priorn 11	H?	0	0	1	1
Go	Visby	Kv Rådhuset	H	3	0	4	7
Go	Visby	Kv Sankt Hans/Sankt Per	H	2/22	0	53/73	75
Go	Visby	Kv Sankta Gertrud 6	H	3	0	0	3
Go	Visby	Kv Östertull	H	17	0	27	3
Go	Visby	Sankt Pers kyrkoruin	H	0	0	4	4
Go	Visby	Sankta Katarina kyrka	H	0	0	1	1
Go	Väskinde	Väskinde kyrka	H	0	0	8	8
Go	Västergarn	Launitse 1:88	D?	0	0	2	2
Go	Öja	Öja kyrka	H	1	1	21	23

Bilaga. 2. Montage ekonomiska kartan 6J 9b över Bro samt karta 6J 9c över Lokrume skala 1:10 000.

Bilaga 3. Karta över Visby 1707 ur Erik Dahlberg: Suecia Antiqua et Hodierna (efter Eckhoff 1922).

